

İBN MÂCE VE ESER KARİZMASININ OLUŞUMU

Musa ERKAYA*

IBN MAJA AND THE FORMATION OF WORK AUTHOURİTY

Ibn Majah was born in 209/824 and died in 273/886 in Qazvin, now a city to the South west of Hazar sea within the boundaries of Iran.

Ibn Majah went on scientif purpose to so many impoport centers with high scientif substructure, where there were intensive scientific discussions, such as Basra, Bağdat, Şam, Kûfe and Egypt. Majah compiled some hadith from the eminent tradition and hadith scholars, notably from Ebu Belr b. Ebi Seybe (235/849), Ali b. Muhammed et-Tanâfisi (233/847), Hişam b. Ammar (153-245). Majah became an important hadith figure, from whom other schol-lars related hadith, like Ebu'l-Hasen el-Kattan (254-345), Suleyman b. Yezid, Ebu Cafer Muhammed b. İsa, Ebu Belr Hamid el-Ebheri.

The hadith received from Ibn Ebi Seybe forms the greater part of es-Sunan. The number of the hadith through Ibn Ebi Seybe is 1071, olmost twenty five percent of all the hadith included in Sunan comprieded of 4341 hadith.

Many objections were made about whether Sunen should be included into Kutub-ı Sitte, instead, it was suggested that sunen by Darimi, or el-Muwatta by Malik b. Enes should be taken into Kutub-ı Sitte, the sixth book of which is Sunan and has been regarded as such.

Key words: *Ibn Maja, Qazvin, Sunan, Ibn Ebi Seybe, Kutub-ı Sitte.*

GİRİŞ

Hicri birinci asrın son yıllarında tedvin faaliyetleri başlamıştır. Hicri ikinci asır, Allah'ın Kitabı'nın yanında, onu açıklayan kitapların vücuda getirilmesinin kaçınılmaz olduğu bir dönem olarak başlamış ve hummalı tedvin faaliyetlerine sahne olmuştur. Akabinde tasnif dönemine girilmiş ve Câmî'ler, Muvatta'lar yazılmaya başlanmış, İslâm dünyasının iftiharla yadedeceği eserler bir bir vücut bulmuştur. Bu faaliyetler, hicri üçüncü asırda adeta zirveye ulaşmıştır. İşte hicri üçüncü asırda telif edilen önemli eserlerden biri de İbn Mâce'nin *Sunen*'idir. Ne var ki *Sünen* kaleme alınışından ancak üç asır sonra, hicri altıncı asrın ortalarında *Kütüb-i Sitte* kavramının ortaya çıkmasıyla birlikte tanınmaya başlamıştır. *Sunen*'in Tâhir el-Makdisî (ö.507/1113) tarafından *Kütüb-i Sitte*'ye dahil edilmesi ise yeni bir tartışmanın başlamasına sebep olmuştur. Eser, *Kütüb-i Sitte*'ye zevâi-

* Arş.Gör.Dr.Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı. musaerkaya@hotmail.com

dinin çokluğu, tekrarların az oluşu, kitap ve babların tanzimi bakımından en mükemmel eserlerden biri olup, bilhassa bâb başlıklarının fıkıh konularına göre tespit edilmesi, bu sebeple de kullanımının son derece kolay oluşu ile takdir toplarken, yalancılık ve hadis hırsızlığı ile itham olunmuş bazı râvilerden gelen hadisler içermesi ve bu hususta İbn Mâce'nin sessiz kalması eleştiriye konu olmuştur.

Bu çalışmamızda İbn Mâce ve *Sunen*'ini kaleme alışına değindikten sonra *Sunen*'in kaynakları üzerinde duracağız. Daha sonra Sünen'in râvileri, rivâyeti ve nüshaları konusunu ele alacağız. Son olarak da, *es-Sunen*'e rivâyet tekniği açısından yöneltilen eleştirileri ortaya koyup, çalışmamızı bir sonuçla tamamlamış olacağız.

I. İBN MÂCE ve es-SUNEN'İ

İbn Mâce'nin nesebi, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvîni'dir. İbn Mâce künyesi ile meşhur olmuştur.¹ Onun doğum tarihi ile ilgili en eski bilgiyi bize Makdisî (ö.507/1113) vermektedir. Diğer âlimlerin verdikleri bilgiler de genellikle buna dayanmaktadır. Makdisî, Kazvîn'de İbn Mâce'nin, sahabe döneminden, kendi dönemine kadar gelip geçen ricale alâkalı *Târih*²'ini gördüğünü, bu kitabın sonunda İbn Mâce'nin arkadaşı (hem hocası hem de öğrencisi)³ Ca'fer b. İdrîs'in kendi el yazısıyla, "İbn Mâce'den duydum. O, "209. senesinde doğdum dedi" şeklinde bir ibareye rastladığını nakletmektedir."⁴

Erken dönem kaynaklarının hemen hepsinde İbn Mâce'nin, 209/824 yılında doğduğu ifade edilmektedir.⁵ Bunun yanında 207/822 yılında doğ-

1 Râfî, *et-Tedvîn fi Ahbârî Kazvîn*, I-IV, (tahk. Azizullah Otardî Habuşani), Dâru'l-Kutubî'l-İlmîyye, Beyrut, 1987, II/49.

2 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, I-V, Dâru Sadr, Beyrut, ts. (IV/344.) da bu eseri Ca'fer b. İdrîs'e atfetmektedir. Oysa eser İbn Mâce'nin olup, Ca'fer b. İdrîs, İbn Mâce'nin doğum ve vefatıyla alakalı olarak eserin arkasına not düşmüştür. bk. Ebu'l-Fadl Muhammed b. Tâhir el-Makdisî, *Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte*, Dâru'l-Kutubî'l-İlmîyye, Beyrut, 1984, s. 24-25.

3 bk., İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX/531.

4 el-Makdisî, *age.*, s. 24-25.

5 el-Makdisî, *age.*, s. 24-25.; Yâkût el-Hamevî, *age.*, IV/344.; İbn Hallikân, *Ve Feyâtü'l-A'yân*, I-VIII, (tahk. Dr. İhsan Abbas), Dâru Sadr, Beyrut, ts. IV/279.; el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, I-XXXV, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1992, XXVII/41.; ez-Zehabi, *Tezîkratu'l-Hüffâz*, I-IV, Dâru İhyâit-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, ts. II/636.; *Siyeru A'lâmî'n-Nubelâ*, I-XXIII, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1403/1983, XIII/277.; *Terâcimu'l-Eimmeti'l-Kübâr*, (tahk. Fehmi Sa'd), Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 1993, s. 158.; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XIV, ?, 1351/1932, XI/52.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I-XII, Dâru Sadr, Beyrut, ts. IX/531.

İbn Mâce'nin hayatı ve eserleri için ayrıca şu kaynaklara da bakılabilir: Tannıberdî, *en-Nucümü'z-Zâhira*, I-XII, Mısır, ts. III/70.; Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Mufessîrin*, I-II, (tahk. Ali Muhammed Ömer), Kahire, 1972, II/272.; İbnu'l-İmâd, *a.g.e.*, II/164.; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, I-XV, Mektebetu'l-Musennâ ve Dâr. İhy. Tur. Arabî, Beyrut, ts. XII/115.; ez-Zirikî, *et-A'lâm*, I-III, Matbaatu'l-Arabîyye, Mısır, 1927, III/1002.; Dehlevî, *Bustânu'l-Muhaddisîn*, (Terc. A. Osman Koçkuzu) Ankara, 1986, s. 202.; Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî (1857-1927), *er-Risâletu'l-Mustatrafê*, İstanbul, 1986, s. 12.; Brockelmann, *GAL*, I-II, Leiden, 1943, I/171.; J. W. FÜCK,

duğunu nakleden kaynaklar da vardır⁶. Doğum yeri hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak, "Kazvîni" denmesi hasebiyle orada doğduğu söylenebilir.

İbn Mâce'nin hadis tahsiline hangi tarihte başladığı kaynaklarda zikredilmemektedir. Ali b. Muhammed et-Tenâfisi (ö.233/847), onun ilk hocası olmuştur. Bu, onun hadis tahsiline, aynı zamanda o devrin bir geleneği olarak, ilk hocasının vefat tarihinden (233/847) önce, yaklaşık olarak onbeş - yirmi yaşlarında başladığı anlamına gelir. O, hadis toplamak için seyahate 230/844 yılından sonra başlamıştır.⁷ İbn Mâce'nin hadis ilmini öğrenmek ve hadis almak için seyahat ettiği yerlerin adı ve sayısı kaynaklara göre farklılık arz etmektedir. Buna göre onun Horasan,⁸ Irak,⁹ Hicâz,¹⁰ Mısır,¹¹ Şam,¹² Rey,¹³ Basra,¹⁴ Irakayn (Basra ve Kûfe),¹⁵ Bağdat,¹⁶ Mekke,¹⁷ Medine,¹⁸ Vâsıt¹⁹ Suriye²⁰ ve diğer İslâm ülkelerine²¹ seyahatleri olmuş ve buralardaki şeyhlerden hadis dinlemiştir.

"İbn Madja" md., *The Encyclopedia of İslâm* (New Edition), Leiden, 1971, Vol. 3. s. 856.; Kandemir, M. Yaşar, "İbn Mâce" md., DİA., XX/161, İstanbul, 1999.

6 Tanrıberdi, *en-Nucûmu'z-Zâhira*, III/70.

7 A'zamî, M. Mustafa, *Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı*, (çev. Recep Çetintaş), İstanbul, 1988, s. 170.

8 el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXVII/41.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX/531.; Brockelmann, G.A.L, I-II, Leiden, 1943, I/171.

9 İbn Hallikân, *age.*, IV/279.; el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXVII/41.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX/531.; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Mufesssîn*, II/272.; İbnu'l-İmâd, *age.*, II/164.; Dehlevî, *age.*, s. 202.; Brockelmann, G.A.L, I/171.

10 el-Makdisî, *age.*, s. 13, 25.; el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXVII/41.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX/531.; Ziriklî, *age.*, III/1002.

11 el-Makdisî, *age.*, s. 13, 25.; İbn Hallikân, *age.*, IV/279.; el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXVII/41.; ez-Zehabî, *Tezkîratu'l-Huffâz*, II/636.; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI/52.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX/531.; Tanrıberdi, *age.*, III/70.; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Mufesssîn*, II/272.; İbnu'l-İmâd, *age.*, II/164.; Dehlevî, *age.*, s. 202.; Kehhâle, *age.*, XII/115.; ez-Ziriklî, *age.*, III/1002.; Brockelmann, G.A.L, I/171.

12 el-Makdisî, *age.*, s. 13, 25.; İbn Hallikân, *age.*, IV/279.; el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXVII/41.; ez-Zehabî, *Tezkîratu'l-Huffâz*, II/636.; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI/52.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX/531.; Tanrıberdi, *age.*, III/70.; Dâvûdî, *age.*, II/272.; İbnu'l-İmâd, *age.*, II/164.; Dehlevî, *Bustânu'l-Muhaddisîn*, s. 202.; Kehhâle, *age.*, XII/115.; ez-Ziriklî, *age.*, III/1002.

13 el-Makdisî, *age.*, s. 13, 25.; İbn Hallikân, *age.*, IV/279.; ez-Zehabî, *Siyeru A'lâm'n-Nubelâ*, XIII/279.; Dâvûdî, *age.*, II/272.; İbnu'l-İmâd, *age.*, II/164.; Dehlevî, *age.*, s. 202.; Kehhâle, *age.*, XII/115.; ez-Ziriklî, *age.*, III/1002.

14 ez-Ziriklî, *age.*, III/1002.

15 el-Makdisî, *age.*, s. 13, 25.; İbn Hallikân, *age.*, IV/279.; ez-Zehabî, *Tezkîratu'l-Huffâz*, II/636.; İbn Kesîr, *age.*, XI/52.; Tanrıberdi, *age.*, III/70.; Dâvûdî, *age.*, II/272.; İbnu'l-İmâd, *age.*, II/164.; Dehlevî, *age.*, s. 202.; Kehhâle, *age.*, XII/115.

16 el-Makdisî, *age.*, s. 13, 25.; İbn Hallikân, *age.*, IV/279.; Tanrıberdi, *age.*, III/70.; Dâvûdî, *age.*, II/272.; İbnu'l-İmâd, *age.*, II/164.; Dehlevî, *age.*, s. 202.; Kehhâle, *age.*, XII/115.; ez-Ziriklî, *age.*, III/1002.

17 el-Makdisî, *age.*, s. 13, 25.; İbn Hallikân, *age.*, IV/279.; ez-Zehabî, *Tezkîratu'l-Huffâz*, II/636.; Tanrıberdi, *age.*, III/70.; İbnu'l-İmâd, *age.*, II/164.; Dehlevî, *age.*, s. 202.; Kehhâle, *age.*, XII/115.

18 Dehlevî, *age.*, s. 202.

19 Dehlevî, *age.*, s. 202.

20 Brockelmann, G.A.L, I/171.

21 el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXVII/41.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX/531.; Tanrıberdi, *age.*, III/70.; Dehlevî, *age.*, s. 202.

A'zamî'nin tespitine göre, hadis öğrenimine Kazvîn'de başlayan İbn Mâce; burada daha çok Kazvînli hadis hâfızlarından Ali b. Muhammed et-Tenâfisi ile Ebû Hucr Amr b. Râfî' el-Becelî'den faydalanmıştır.²² Daha sonra da çeşitli ilim merkezlerine giderek önemli hadis âlimlerinden hadis öğrenmiştir. Tespitlerimize göre, İbn Mâce'nin, *Sunen*'deki şeyhlerinin sayısı 303 tür.

İbn Mâce'nin doğum tarihinde olduğu gibi, vefat tarihiyle alakalı olarak da ilk bilgi el-Makdisî (507/1113) kanalıyla gelmektedir. O şöyle demektedir: "Kazvîn'de İbn Mâce'nin, sahâbe döneminden, kendi dönemine kadar gelip geçen ricâle alâkalı *Târîh*'ini gördüm. Bu kitabın sonunda arkadaşı Ca'fer b. İdrîs'in yazısıyla şöyle denmektedir: İbn Mâce diye bilinen Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd 273 yılında Pazartesi günü vefat etti ve Ramazan ayının bitimine sekiz gün kala defnedildi... Vefat ettiğinde 64 yaşındaydı. Cenaze namazını kardeşi Ebû Bekr kıldırdı. Defnini ise oğlu Abdullah ve kardeşleri Ebû Bekr ile Ebû Abdullah üstlendi."²³

İslâm'ın, Kur'an'dan sonra ikinci ana kaynağı olan hadis sahasında daha sonra "*Sihah-ı Sitte*"den sayılan bir eser kaleme alan ve hem kendisi hem de eseriyle ilgili (daha çok) lehinde ve aleyhinde değerlendirmelerde bulunulan ve eserinin sıhhati ve güvenilirliği hakkındaki bir takım tartışmaların günümüze kadar geldiği bir kimse üzerinde, hiç şüphesiz önemle durmak icap eder.

İbn Mâce aynı zamanda bir müfessir ve tarihcidir. Ancak onun *Tefsîr*'inin günümüze intikal edememiş olması; *Târîh*'inin de ancak belli bir bölümünün elde mevcut olması sebebiyle, o daha çok hadisçilik yönüyle şöhret bulmuştur.

O, *Sunen*'ini derlerken, ne hadisleri seçmede esas aldığı kriteri yani metodu açıklamış; ne de eseri derlemeye iten sebepleri ve amacını belirtmiştir. Esasen İbn Mâce'nin *Sunen*'inde kendisinden ne şahsıyla, ne eseriyle, ne eserindeki hadisler ve onların değerleriyle, ne de râvilerle ilgili -hakkında belli bir fikir edinebilecek kadar- bilgi bulunmaktadır.

Tespitlerimize göre o, *Sunen*'in yirmi üç (23) yerinde bazen sened, bazen metin, bazen metindeki bir râvînin kim olduğu, bazen de metindeki bir

22 A'zamî, *age.*, s. 170.

23 el-Makdisî, *Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte*, s. 24-25.

Ayrıca bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, IV/344.; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, IV/279.; el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXVII/41.; ez-Zehabî, *Tezkîratu'l-Huffâz*, II/636.; *Siyeru A'lâmî'n-Nubelâ*, XIII/279.; *Terâcimu'l-Eimmeti'l-Kibâr*, s. 158.; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI/52.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX/531.; Tanrıberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhira*, III/70.; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Mufessîrîn*, II/273.; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, II/164.; ez-Ziriklî, *et-A'lâm*, III/1002.; Dehlevî, *age.*, s. 202.; Brockelmann, *GAL*, I-II, Leiden, 1943, I/171.; Brockelmann, *Supplementband*, I-III, Leiden, 1937, I/270.; J.W. FÜCK, "*İbn Madja*" md., *The Encyclopedia of Islâm*, Vol. 3, s. 856. İbn Mâce'yi Muhammed b. Ali el-Kahramân ve İbrahim b. Dînâr el-Varrâk yıkamışlardır; bk., *en-Nu'mânî*, *el-İmâm İbn Mâce ve Kitâbuhû's-Sunen*, s. 175.

kelimenin ne anlama geldiği ile ilgili çok kısa bir takım açıklamalarda bulunmuştur. Bu açıklamaların yarıya yakını da başkalarının görüşlerinin serdedilmesi şeklindedir. O, bir de eserini tamamladıktan sonra, tenkit ve kontrol için devrin en büyük münekkidi Ebû Zur'a er-Râzî (ö.264/878)'ye takdim ettiğini ve onun da; otuz kadar zayıf hadis dışında kitabın büyük bir değer taşıdığını, insanların eline geçmesi durumunda diğer câmi' (Sunen)lerin devre dışı kalacağını belirttiğini zikreder.²⁴ Ancak bu rivâyet, es-Suyûtî tarafından senedindeki inkıta sebebiyle "aslı olmayan bir hikâye" diye tenkit ve reddedilmiştir.²⁵ Ebû Dâvud ve Tirmizî gibi diğer müellifler de zayıf hadisleri kaydetmişler, ancak onlar kitaplarında ekseriyetle bu hadislere işaretle bulunmuşlardır. Fakat İbn Mâce mevzû hadisleri yazdığında bile, hiçbir açıklamada bulunmamıştır. Bu yüzden ulema arasında İbn Mâce'nin *Sunen*'i yerine "*Usûl-i Sitte*" içerisinde zikredilmeye daha la-yık diğer birtakım kitapların bulunduğu tarzında birçok tartışma meydana gelmiştir.²⁶

Bu noktada cevaplanması gereken en önemli sorulardan birisi, A'zamî'nin deyişiyle, "*mevzû hadisleri yazdığında bile, sessizce geçip giden*" birisinin nasıl hâfız, imam, sebt, sika ve huccet olduğudur. Bütün bu kısıtlı bilgiler ışığında, İbn Mâce ve *Sunen*'i hakkında söylenebilecek en objektif söz, ancak eserinin tetkik edilmesi ve hadis münekkitlerinin kanaatleri de göz önünde bulundurularak, teknik değerinin ortaya çıkarılmasından sonra söylenebilir.

Alimler, gerek İbn Mâce'nin şahsı gerekse eseri hakkında pek çok şey - büyük bir kısmı övgü - söylemişlerdir. Biz burada örnek olması bakımından bazılarını - kronolojik olarak - nakletmek istiyoruz.

Ebû Ya'lâ el-Halîlî: "*Sika, büyük bir âlim, hucciyeti ittifakla kabul edilmiş, ma'rifet ehlinden, hâfız bir zâttir.*"²⁷

İbn Hallikân (608-981): "*Meşhur hâfız İbn Mâce, ilmiyle ona taalluk eden her konuda ârif ve hadîste imâm idi,*"²⁸ demiştir.

Yâkût el-Hamevî (ö.h. 626): "*İmamların ileri gelenlerindedir, hâfızdır, Sunen adlı kitabın sahibidir,*"²⁹ demiştir.

el-Mizzî (654-742): "*Hâfız İbn Mâce, "Sunen" kitabının ve faydalı tasnîflerin sahibi ve geniş seyahatları olan bir kimsedir,*"³⁰ demiştir.

24 ez-Zehabî, *Tezkira*, II/636.; *Nubelâ*, XIII/278.

25 es-Suyûtî, *Zehru'r-Rubâ ale'l-Muctebâ* (*Sunenu'n-Nesâî'nin hâşiyesinde*), I-VIII, 1. bk., Matbaatu Mustafa el-Bâbî, Mısır, 1383/1964, I/5.

26 el-A'zamî, *age.*, s. 170.

27 ez-Zehabî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, II/636.

28 İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, IV/614.

29 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, IV/344.

30 el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXVII/41.

Zehebî (ö.748/1347): "Büyük bir hâfız, müfessir ve bölgesi (Kazvîn)'nin tartışmasız muhaddisidir."³¹ "O hâfız, münekkid, sâdık ve geniş ilim sahibidir. Ancak Sunen'inde münker, az sayıda da olsa mevzû hadislerin bulunması, eserinin değerini düşürmüştür... Eserde delil olarak kullanılacak hadislerin sayısı yaklaşık olarak bin civarındadır."³² Hâfız, sadûk, aynı zamanda sika idi. Şu kadar var ki, içindeki münker hadislerin rivâyeti sebebiyle kitabının değerini düşürüyoruz,"³³ demiştir.

İbn Kesîr (ö.774/1373): "İbn Mâce'nin meşhur Sunen kitabının olması, onun ameline, ilmine, derinliğine, vukûfiyetine ve usûl ve furû'da sünnete bağlılığına delâlet eder,"³⁴ demiştir.

Cemaluddin Ebu'l-Mehâsin İbn Tanrıberdî el-Atabeği (813-874): "İmam, hâfız, hucet, munekkid...hadîs dalında otorite idi,"³⁵ demiştir.

İbnu'l-İmâd el-Hanbelî (ö.1089/1678): "İbn Nâsiruddîn demiştir ki; İbn Mâce, büyük imamlardan biridir ve İslâm'ın kitaplarından biri olan Sunen'in sahibidir, büyük ve sika bir hâfızdır,"³⁶ demiştir.

Ömer Rıza Kehhâle (1905-1987): "Muhaddis, hâfız, hadîs ilimlerinde bilgili, müfessir ve tarihçidir,"³⁷ demiştir.

Zirikli: "Hadîs ilminde önde gelenlerdendir,"³⁸ demiştir.

Yukarıda görüşleri serdedilen ulemanın çoğunluğu İbn Mâce'yi ta'dil eden, hatta öven sözler sarfetmişlerdir. Özafşar'ın da dediği gibi, bu kabil iltifatlar, kültür tarihimizin neredeyse ayrıncı vasfını almıştır. Çoğu zaman eser karizmaları vücuda getirmeye matuf bu çeşit beyanlara, hemen her eser ve müellifi ile ilgili olarak rastlamak mümkündür. Eserleri gerçek değeri konusundaki anlayışı duygusal bir zemine kaydıran bu nevi beyanların, hangi psiko-sosyal ve kültürel atmosferin veya motivasyonun sonucu ortaya çıktığı, müstakil bir tetkik konusudur.³⁹ Kanaatimizce bu sözler objektiflikten biraz uzak, mübalağayla ifade edilmiş sözlerdir. Çünkü hadîs râvilerinin biyografilerine dair eserlerde, müelliflerin çeşitli eğilimlerinin etkili olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Ehl-i Sünnetin en muhafazakâr kanadını oluşturan hadîs ehlinin; Şia, Mürctie, Mu'tezile, İbâdiye, Rey Ehli gibi, kendi dışındaki mezhep mensuplarına karşı yeterince tarafsız davranmış olduklarını düşünmek zordur.⁴⁰ Demek ki ilk dönemlerde mez-

31 ez-Zehabî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, II/636.; *Terâcîmu'l-Eimmeti'l-Kibâr*, s. 157.

32 ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmî'n-Nubelâ*, XIII/278-279.

33 ez-Zehabî, ez-Zehabî, *Terâcîmu'l-Eimmeti'l-Kibâr*, s. 158.

34 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI/52.

35 Tanrıberdî el-Atabeği, *en-Nucûmu'z-Zâhira*, III/70.

36 İbnu'l-İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-Zehab*, II/164.

37 Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifin*, XII/115.

38 Zirikli, *el-A'lâm*, III/1002.

39 Özafşar, *Rivâyet İlimlerinde eser Karizması ve Müslim'in el-Câmiu's-Sahih'i*, s. 294.

40 Kırbaoğlu, *Alternatif Hadîs Metodolojisi*, s. 153.

hep faktörü ve İslâmî tenkid geleneğinin yeterince oluşmamış olması,⁴¹ “*Kütüb-i Sitte*” kavramının terminolojiye girmesinden sonraki dönemlerde ise, bir eserin “*Kütüb-i Sitte*”ye dâhil edilmiş olması, ihtiva ettiği hadislerin de mutlak surette sahih olması anlamına geldiği gibi yanlış bir anlayışın hâkim görüş haline gelmesi ve bu kavramın -adeta- dokunulmazlığı, yukarıdaki sübjektif diyebileceğimiz değerlendirmelerin temelinde yatan etmenlerdir, diyebiliriz. Öyle ki, özellikle el-Buhârî ve Muslim’in eserleri müslüman âlimlerin gözünde o kadar büyük bir otoriteye sahip olmuştur ki, onlar artık bir kaynak olarak ve kutsallık açısından ancak Kur’an’ın yanında [bir eser] olarak kabul edilmiştir.⁴² Şimdi burada şu önemli soruyu sormak durumundayız: Tamamı 4341 hadîsten oluşan *es-Sunen*’de munker, mevzû ve delil olarak kullanılamayacak 1.000 (bin) kadar hadîsin bulunması;⁴³ Ebû Dâvud ve Tirmizî gibi müelliflerin, zayıf hadisler rivâyet ettikleri zaman kitaplarında bu hadislere çoğunlukla işarette bulunmalarına rağmen, İbn Mâce’nin mevzû hadisleri yazdığına bile, herhangi bir işarette bulunmaması⁴⁴ İbn Mâce ve *es-Sunen*’i için bir nâkisa, bir cerh sebebi değil midir? Böyle birisi nasıl “*hâfız*”, “*imam*”, “*sika*”, “*sebt*” ve “*hucce*” şeklinde tavsif edilebilir?

Bununla beraber, *es-Sunen*’in tertibinin güzelliği, tekrarları az oluşu ve en önemlisi bâb başlıklarının fıkıh konularına göre tespit edilmesi, bu sebeple de kullanımının son derece kolay olması onun takdir edilecek taraflarından bazılarıdır. Ne var ki bütün bu özellikler, yukarıda dile getirdiğimiz kaygılarımızı gidermeye yetmemektedir.

İbn Mâce ve *es-Sunen*’i ile ilgili bu özet bilgiden sonra, *es-Sunen*’in zâtî ve tarihi değerini tespiti imkan verebileceğini düşündüğümüz bazı noktaları ele almaya istiyoruz.

II. İBN MÂCE’NİN KAYNAKLARI

Rivâyet külliyyatımızla ilgili olarak üzerinde durulması gereken en önemli hususlardan biri de bunların kaynakları meselesidir. Esasında rivâyetlerin kaynağı ve nakli konusu, öteden beri tam olarak netliğe kavuşturulamamış bir konudur. Haberlerin şifâhî mi yoksa kitâbî mi nak-

41 Hocamız Mehmed S. Hatiboğlu’nun, henüz basılmamış olan *İslâmî Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu* adlı doktora tezi (Ank. 1962), bu sahada önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Hatiboğlu, “İslâmî Tenkid Zaruretî” çerçevesinde pek çok makale kaleme almıştır. *İslâmîyât Dergisi*, Nisan-Haziran 1998, cilt, 1; sayı, 2’de yayınlanan “*Kültürel Mirasımızı Tenkid Zaruretî*” adlı makale bunlardan sadece birisidir. Hocamızın diğer makaleleri için bk., Hatiboğlu, *Müslüman Kültürü Üzerine*, Kitâbiyât, I. bsk. Ankara, 2004.

42 Juynboll, G.H.A., *Modern Mısır’da Hadis Tartışmaları*, (çev. Salih Özer), I. bsk., Ankara Okulu Yay., Ank., 2000, s. 16.

43 ez-Zehabi, *Stiyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, XIII/278-279.

44 M.Mustafa el-A’zamî, *Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı*, s. 170.

ledildiği noktasında farklı kanaat ve tercihler vardır. Elbette ki biz bu konunun detaylarına girecek değiliz. Ancak, özellikle asırlarca İslâm kültürünün en mutemet rivâyet külliyyatı kabul edilen eserlerin kaynaklarının da tam olarak bir netliğe kavuşturulması zaruretinin altını çizmek istiyoruz. İsnad sistemi ve bu sistemde kullanılan *Haddesenâ*, *Ahbaranâ* v.b. ifadeler, haberlerin şifâhî olarak nakledildiği gibi yaygın bir kanaate yol açmıştır. Genellikle müslüman alimler bunu bir meziyet kabul ederek savunmuşlardır. Goldziher (1850-1921) başta olmak üzere, batılı bir takım araştırmacılar, bu şifâhî nakil geleneğini İslâm rivâyet sisteminin yumuşak karnı olarak görmüşler, muteber ve meşhur hadis mecmualarının malzemelerinin şifâhen toplandığını ima etmişlerdir.⁴⁵ Diğer taraftan bazı müslüman araştırmacılar ise, rivâyetleri en azından bir kısmının Hz. Peygamber'in sağlığında yazılmaya başlandığını ve bunların artan oranda yazılarak nakledildiğini savunmuşlardır.⁴⁶ En azından hicri ikinci asrın ilk çeyreğinden sonra yazılı kaynaklardan yoğun bir biçimde yararlanıldığı ve bunun tasnif döneminde tabii bir nakil sistemi haline dönüştüğü anlaşılmaktadır.⁴⁷

Yaptığımız bir çalışma⁴⁸ sonucunda, İbn Mâce'nin, eserinde topladığı rivâyetlerin önemli bir bölümünün yazılı kaynaklardan alındığı kanaati bizde hasıl olmuştur. Yine aynı çalışmaya göre onun, kendisinden bizzat nakilde bulunduğu râvî sayısı üç yüz üç (303)'tür. Fakat bu üçyüz üç râvî içerisinde on dört (14)'ü, rivâyetlerin 2789 tanesinin kaynağı olarak gözükmektedir. Öyleyse adı geçen 303 râvîyi ve özellikle de *es-Sunen* hadislerinin yaklaşık 2/3'ünün alındığı 14 muhaddisi daha yakından tanımak gerekmektedir. Bu, hem o râvileri ve eserlerini hem de İbn Mâce ve *es-Sunen*'ini daha iyi tanımak ve haklarında objektif kanaatler ortaya koyabilmek için gereklidir. Çünkü âlimlerin güvenilirliği ve değeri, bir bakıma hocalarının güvenilirliği ve değeri ile doğru orantılıdır.

Şimdi İbn Mâce'nin sırasıyla en çok hadis aldığı 14 râvînin *es-Sunen*'deki hadis sayısı, cerh-ta'dil değerlendirmeleri ve eserlerinin olup olmadığına dair bir tabloya sınımak istiyoruz:

45 ...Goldziher'in bu konuda net bir fikre sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Onun bu konudaki çelişkili tutumuyla ilgili olarak bkz. Sezgin, *Ma'mer b. Râsîd'in Câm'i*, Türkiyat Mec., XII/116, 117, İstanbul, 1955.

46 Bunlardan bir tanesi de A'zamî'dir. O *İlk Devir hadis Edebiyatı* isimli çalışmasında bu tezi savunmuştur. Özellikle rivâyet kipi olarak kullanılan *haddesenâ*, *ahbaranâ*, *an* ve benzeri ifadelerin, sadece şifâhî nakle delâlet etmediğini, yazılı bir nüshadan kaydettirmek veya nakletmek manasına da geldiğini ifade etmiştir. bkz., A'zamî, *age*, s. 265-272. A'zamî'den çok daha önce batıda Sprenger, ülkenizde ise Fuat Sezgin, haberlerin yazılı olarak nakledildiğine dikkat çekmişlerdir...

47 Özafşar, *agm.*, s. 295.

48 "*İbn Mâce'nin Sunen'inin Kaynakları*" adlı bu çalışmamız, Fırat Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi (FÜBAP) tarafından desteklenmiştir. Proje no: 563, Elazığ, 2004.

	RÂVİ İSMİ	HADİS SAYISI	CERH/TA'DİL DEĞERLENDİRME	ESERİ	
				VAR	YOK
1	Ebü Bekr b. Ebi Şeybe (6.235/849)	1071	Sika, hâfız	*	
2	Ali b. Muhammed el-Tanâfisi (6.233/847)	357	Sika, âbid		*
3	Hişâm b. Ammâr (153-245)	293	Sadûk	*	
4	Muhammed b. Beşşâr el-Bundâr (167-252)	185	Sika	*	
5	Muhammed b. Yahyâ en-Neysâbüri ez-Zuhli (6.258/871)	183	Sika, hâfız	*	
6	Muhammed b. Abdillâh b. Numeyr (6.234/848)	106	Sika, hâfız, fadil	*	
7	Muhammed b. Sabbâh (6.227/841)	102	Sika, hâfız	*	
8	Muhammed b. Rumm (6.243/857)	95	Sika, sebt		*
9	Ebü Kurayb Muhammed b. Alâ (160-248)	87	Sika, hâfız	*	
10	Abdurrahîmân b. İbrahîm ed-Dimeşki (Duhaym) (170-245)	73	Sika, hâfız, mutkin	*	
11	Nasr b. Ali el-Cehzâmi (6.250/864)	66	Sebt		*
12	Suveyd b. Said (6.240/854)	63	Önceleri sadûk		*
13	Bekr b. Halef (Ebü Bişr) (6.240/854)	56	Sadûk		*
14	Ya'kûb b. Humeyd b. Kâsib (6.241/855)	52	Sadûk, bâzen vehm eder	*	
	Toplam	2789		9	5

Buradan anlaşılmaktadır ki; Ebü Bekr b. Ebi Şeybe'nin, İbn Mâce'nin şeyhleri içerisinde ayrı bir yeri vardır. Onun bu şeyhinden rivâyet ettiği hadîs sayısı, *Sunen*'deki toplam hadîs sayısı (4341)'nin ¼'ünden daha fazladır. Rivâyet edilen bu hadîslerin çok büyük bir bölümü İbn Ebî Şeybe'nin özellikle "*Kitâbu'l-Musannef*" adlı eserinden, esasa taalluk etmeyen ihtisâr ve taktî gibi ufak değişikliklerle nakledilmiştir. Bu kanaate, *es-Sunen*'deki İbn Ebî Şeybe'den alınan hadîslerin *el-Musannaft*teki yerleriyle yaptığımız birebir karşılaştırma sonucu varmış bulunuyoruz.⁴⁹ O halde ortada "*Kitâbu'l-Musannef*" mevcutken ve hadîsçilerin takdirini kazanmışken,⁵⁰ hangi sebep İbn Mâce'yi bir eser te'lif etmeye itmıştır? Başka bir ifadeyle, *Sunen*'in *Musannef*e göre ayırıcı özellikleri var mıdır, varsa nelerdir? Zaten *Sunen*'in eleştirî konularından birisi de az sayıda ve belli kaynaklardan rivâyet edilmiş olmasıdır. Bizim tespitlerimiz de bu yöndedir. Ayrıca Ahmet Özel'in *es-Sunen* hakkında "az sayıda kaynaktan derlenmiş olup, büyük çapta İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannâf*ine dayanmaktadır"⁵¹ şeklindeki değerlendirmesi de bizim bu tespit ve görüşümüzü destekler mahiyettedir.

49 Bk.. Erkaya, "İbn Mâce'nin *Sunen*'inde Bulunan İbn Ebî Şeybe Hadîslerinin *el-Musannaft*teki Yerleri İle Karşılaştırılması. (*Sened ve Metin Farklılıklarının Tespiti*)" (Yayınlanmamış Çalışma).

50 el-Hatib el-Bağdâdi, *Târîhu Bağdâd*, I-XIV, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrut, ts., X/66-70.; Ahmed b. Hanbel, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, V/160. (Ebü Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Abdülhâdi ed-Dimeşki es-Sâlihî, *Tabakâtu Ulemâ'l-Hadis*, I-IV, Beyrut, 1996, II/84-85.

51 Ahmet Özel, *Haneî Fıhâ Âlimleri*, T.D.V. Yay. Ankara, 1990. s. 161.

Biz de bu noktadan hareketle İbn Hacer'in *Takrību't-Tehzīb*'ini esas almak suretiyle İbn Mâce'nin şeyhleri hakkında yapılan cerh-ta'dil değerlendirmelerini ortaya koymaya çalıştık. Ancak 303 şeyhin 270i hakkında cerh-ta'dil değerlendirmesi tespit ettiğimiz halde, kalan 33'ü ile ilgili bu yönde bir bilgiye rastlayamadık. Elde ettiğimiz verileri de [Ek.I] de verdik

Tabloda görüldüğü gibi, râvilerin tamamı hakkında ta'dil lafızları kullanılmıştır. Bu lafızların önemli bir bölümü (on tanesi) ta'dilin II. mertebesinde bulunan ve hadisiyle ihticâc edilen "*sika*" ve "*sebt*" değerlendirmesiyle; üçü ta'dilin V. mertebesinde bulunan ve hadisinin itibar için alındığı "*sadûk*" değerlendirmesiyle gelmiştir.⁵² Sadece Suveyd b. Saïd hakkında, "*yaşlanmadan önce sadûk*" olduğu şeklinde bir tespit mevcuttur. Burada dikkate alınması gereken husus şudur: Mezkur 14 râvî İbn Hacer tarafından cerh edilmemiş aksine sika, sebt, sadûk gibi ta'dil lafızlarıyla tavsif edilerek övülmüştür.

Bunu, aşağıda vereceğimiz, râvilerin kısa biyografilerinde de görmek mümkündür. Ancak burada şunu da hemen vurgulayalım ki, bu şeyhlere ait isnat zinciriyle gelen bazı hadislerin senet, metin, ya da hem senet hem de metin yönüyle tenkide maruz kaldıkları ve hatta mevzû addedildikleri de bir gerçektir.⁵³ Dolayısıyla mezkur 14 râvî ve ta'dil edilen diğer râvilerin rivâyetleri mutlak manada sahihtir denemez. Bütün bunlarla beraber *es-Sunen*'ini önemli ölçüde sağlam kaynaklardan alındığını söylemek de yanlış olmasa gerektir.

Tabloda ayrıca, 14 râvîden 9'unun eser sahibi olduğu görülmektedir. Bütün şeyhler içerisinde de eseri olanların sayısı 26; bunlardan gelen hadis sayısı ise 2347'dir. Bu da, bizde *es-Sunen*'in yarıdan fazlasının yazılı kaynaklardan alınmış olduğu yönünde bir fikrin oluşmasına sebep olmaktadır. *es-Sunen*'deki İbn Ebî Şeybe hadislerinin *el-Musannaftaki* yerleriyle yaptığımız birebir karşılaştırmada ulaştığımız sonuç, esasen bizim bu görüşümüzün temelini oluşturmaktadır. Orada % 80-90 itibarıyla, kitap/bölüm, bâb başlıkları ve hadislerin ilgili bölümlere dağıtılması aynıdır.

Burada, [Ek. I]'de verdiğimiz, İbn Mâce'nin şeyhlerinin cerh-ta'dil değerlendirmelerinin de bulunduğu tablonun bir özetini sunup, tabloyu kısaca yorumlamak istiyoruz:

52 Ta'dil lafızlarına ait mertebelendirme, Zafer Ahmed et-Tehânevî'ye ait *Yeni Usûl-i Hadis* (terc. İbrahim Canan, İzmir, 1982) adlı kitabın sonundaki listeye göre yapılmıştır.

53 Bu hadisler, adı geçen doktora çalışmamızda "*es-Sunen*'de Mevzû Olduğu İddia Edilen Hadisler" başlığı altında incelenmiştir.

Cerh/Ta'dil Değerlendirme	Râvî Sayısı	Hadis Sayısı
Sika	59	473
Sika, sebt	6	180
Sika, hâfiz	24	1594
Sika, hâfiz, mutkîn	1	73
Sika, hâfiz, Fâdil	1	106
Sika, hâfiz, âbid	1	28
Sika, mutkîn	1	3
Sika, fâkih	1	1
Sika, âlim	1	2
Sika, âbid	2	358
Sika, ârif	1	1
Sika, Fâdil	2	11
Sika, zâbit	1	2
Sebt	1	66
Sadûk	104	869
Sadûk, hâfiz	1	6
Sadûk, âbid	1	6
Sadûk, hata yapar	11	108
Sadûk, bazen hata yapar	2	8
Sadûk, bazen vehm eder	4	61
Sadûk, lehu evhâm	2	2
Sadûk, lehu evhâm, mudellıs	1	27
Sadûk, gaflet sahtibi	1	1
Sadûk, yehtmu	4	8
Sadûk, fihi leyyin	1	6
Makbûl	19	33
Lâ be'se bilhi	3	13
Önceleri sadûk	2	76
Hâfiz, sadûk	1	12
Hâfiz, zayıf	1	6
Munkeru'l-hadis	1	2
Mestûr (Meçhûlu'l-hâl)	1	1
Zayıf	4	27
Meçhûl	1	1
Lâ Yu'raf	1	1
Leyse bi'l-kaviyy	1	3
Toplam	270	4175

Tabloyu önce rakamsal olarak ele alalım.

Takrîb'te tespit edebildiğimiz râvî sayısı: 270

Bu râvîlerden ta'dil edilenlerin sayısı: 261

Ta'dil edilen râvilerden alınan hadis sayısı: 4140

Cerhedilen râvilerin sayısı: 9

Cerhedilen râvilerden alınan hadis sayısı: 35

Cerh-Ta'dil edilen râvilerden alınan toplam hadis sayısı: 4175

4341 hadisin 303 farklı râviden rivâyet edildiğini düşünürsek;

Talrîb'te tespit edemediğimiz râvî sayısı:33

Bu râvilere tekabül eden hadis sayısı: 166

Burada şu sorular akla gelmektedir: Pratikte bu verilerin anlamı nedir? Bu veriler vakıyyla örtüşmekte midir? Cerhedilen râvilerden alınan hadis sayısı 35 olduğuna göre, İbnu'l-Cevzî ve diğer âlimlerin mevzû saydıkları 100'e yakın hadisi ne ile izah etmek gerekir? Öncelikle şunu belirtmeliyiz ki, bu verilerin pratikte fazla bir anlamı yoktur. Çünkü yukarıda da bahsettiğimiz gibi, kendilerinden "*sika*", "*sebt*", "*sadûk*", "*hâfiz*", "*mutkin*", "*âlim*", vs. diye basedilen bu şahısların rivâyet ettikleri hadislerin isnat zincirinde "*kezzâb*", "*munkuru'l-hadis*", "*yadav'l-hadis*", "*mudellis*" vb. şeklinde tavsif edilen ve şiddetli eleştirilere maruz kalan râviler mevcuttur. O halde bu râviler nasıl "*sika*", "*sebt*", "*sadûk*", ... olabiliyorlar? Kanaatimizce bu değerlendirmeler -en azından bazıları- subjektif ve biraz da mübalağalıdır. Her râvî için aynı şeyi söyleyemeyeceğimizi burada tekrarlamakta fayda görüyoruz.

Şimdi birinci tabloda verdiğimiz İbn Mâce'nin en çok hadis aldığı 14 râvinin biyografilerine kısaca bir göz atalım:

Ebû Bekr b. Ebî Şeybe (159-235): Hadis ilminin büyük imamlarından birisi olan râvî;⁵⁴ aslen Vâsıtılı olup,⁵⁵ Kûfe'de yerleşmiş ve Kûfe ehlinde sayılmıştır.⁵⁶ Ömrünün son zamanlarını Bağdat'ta geçiren ve orada hadis rivâyetinde bulunan⁵⁷ İbn Ebî Şeybe; Ebû'l-Ahvas, Abdullah b. Mubârek, Şureyk, Huşeym, Ebû Bekr b. Ayyâş, Sufyân b. Uyeyne, Hafs b. Ğiyâs, Abdullah b. Numeyr ve Velkî b. Cerrâh gibi pek çok muhaddisten rivâyet-te bulunmuştur.⁵⁸ Halife Mütevekkil döneminde Bağdat'a geldiği zaman, derslerinin yaklaşık otuz bin kişi tarafından takip edildiği söylenmektedir.⁵⁹ Onun hadis serd ve rivâyetinde eşsiz olduğunu Ebû Zur'a er-Râzî'den nakleden Dehlevî şöyle demektedir: "Hadis müzakeresi söz konusu olduğunda

54 İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VI/3-4.; el-Bağdâdî, *age.*, X/66-70.; Dehlevî, *Bustânu'l-Muhaddisîn*, s. 99.

55 el-Kettânî, *er-Risâletu'l-Mustatrafe*, s. 40.

56 el-Bağdâdî, *age.*, X/66.; ed-Dehlevî, *age.*, s. 99.

57 el-Bağdâdî, *age.*, X/66.; GAS, I/108.

58 el-Bağdâdî, *age.*, X/66.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VI/2.

59 İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, II/85.

ezbere en iyi hadis bilen, eser te'lifinde, tertib ve düzen bakımından akranlarından daha üstün olan kişi şüphesiz İbn Ebî Şeybe'dir."⁶⁰

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, İbn Ebî Şeybe, 1071 rivâyetle adeta *Sunen*'in omurgasını teşkil etmektedir.⁶¹ Bu da *Sunen*'deki toplam hadisin ¼'ünden daha fazladır. İbn Ebî Şeybe'den el-Buhârî (30 hadis), Muslim (1540 hadis), Ebû Dâvud ve -Ahmed b. Ali el-Kâdî ve Zekeriyâ es-Sâcî vasıtasıyla- Nesâî de rivâyette bulunmuştur.⁶² Bu ifadeden sadece es-Sahih ya da sadece es-*Sunen*'deki İbn Ebî Şeybe hadisleri anlaşılmalıdır. Bu ifadeden anlaşılması gereken, el-Buhârî ve Muslim'in İbn Ebî Şeybe'den rivâyet ettikleri hadislerin, hangi eserlerinde naklettikleri belirtilmeksizin verilmiş toplam sayılar olduğudur.⁶³ Bu durumda ihtiva ettikleri hadis sayısı bakımından, İbn Mâce, en fazla İbn Ebî Şeybe hadisi rivâyet eden muhaddistir. Bunu Muslim ve el-Buhârî takip etmektedir.

İbn Ebî Şeybe'nin çok sayıda eseri mevcuttur. Bunların en meşhuru da elimizde matbu olarak mevcut olan *el-Musannağ* adlı eseridir.⁶⁴ Diğer birkaç önemli eseri de şunlardır: 1-*et-Târih*, Zâhiriyye, 18 (127a), Berlin, 9409 (113 vrk. 1250 yılları civarında yazılmıştır). 2-*Kitâbu'l-İmân*, Zâhiriyye, Hadis/279 (14 vrk. Yıl, 623). 1966'da Dımaşk'ta basılmıştır. 3-*Kitâbu'l-Edeb*, Zâhiriyye, 78/7 (137a'dan 183b'ye kadar, h. 7. Asır).⁶⁵

Ali b. Muhammed et-Tanâfisi (ö.233/847): en-Nubâte⁶⁶ lakabıyla da tanınan muhaddis, aslen Küfelidir. Bir müddet Rey'de ikamet etmiş,⁶⁷ daha sonra Kazvîn'e yerleşmiş ve buralarda hadis rivâyetinde bulunmuştur.⁶⁸ Kazvîn'in muhaddisi ve âlimi⁶⁹ olan râvî; sika, sadûk⁷⁰ ve âbid bir kimse olarak nitelendirilmiş ve onuncu tabakadan sayılmıştır.⁷¹ Kazvîn'de ikamet etmesi sebebiyle İbn Mâce'nin ilk hocalarından olduğu söylenebilir.

60 ed-Dehlevî, *age.*, ay.

61 Fuad Sezgin; İbn Mâce'nin İbn Ebî Şeybe'den ne kadar çok faydalandığını göstermek için şöyle der: "İbn Mâce'nin hemen hemen her bâbını Abû Bakr b. Abû Şayba (öl. 235) den almış olduğunu görmek hadis musannıflarının kendilerinden evvelki musannefattan ne kadar çok faydalandıkları ve kitaplarının bâblarını meydana getirirken daha evvel mevcut olan bâblardan ne kadar çok şey aldıkları hususunda kâfi bilgi vermektedir." Fuad Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, İstanbul, 1956, s. 81.

62 İbn Hacer. *age.*, VI/2-3.; ez-Zehebi, *el-Kâşif*, II/124, no: 2981.

63 Nihat Yatkın, el-Buhârî'de 20; Muslim'de ise 1300 civarında İbn Ebî Şeybe hadisi tespit ettiğini söylemektedir. bk. *agmif.*, *Ebû Bekr İbn Ebî Şeybe ve Kitâbu'l-Musannef*'i (yayımlanmamış doktora tezi) A.Ü.S.B.E. Erzurum, 1998, s. 158-160.

64 İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed b. Ebû Bekr, *el-Musannağ f'l-Ehâdisi ve'l-Âsâr*, (tahk. Saîd Muhammed Lahhâm), I-VIII + Fihrist, Dâru'l-Fıkr, Beyrut, 1409/1989.

65 Sezgin, *Târihu't-Turâsî'l-Arabî*, I/207. Diğer eserleri için bk., Yatkın, *agt.*, s. 56-63.; Kemal San-dıkçı, *İlk Üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadis*, s. 214.

66 İbn Hacer, *age.*, VII/378.

67 İbn Hacer, *age.*, VII/378.

68 İbn Hibbân, Muhammed b. Ahmed Ebû Hatim el-Bustî, *Kitâbu's-Sükât*, I-X. I.bsk., Dâru'l-Fıkr, Beyrut, 1402/1982, VIII/487.

69 ez-Zehebi, *Tezkira*, II/445.

70 İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, VII/379.

71 İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, II/43.

O, Hafs b. Ğiyâs, Veki', Abdullah b. Numeyr, Velid b. Muslim, Ebû Bekr b. Ayyâş,⁷² Ya'lâ b. Ubeyd, Muhammed b. Ubeyd, Ebû Muâviye, Sufyân b. Ueyyne, Abdullah b. Vehb gibi zâtlardan rivâyette bulunmuştur. Onun hakkında Ebû Hâtım; "iyilik ve fazilet yönünden bana Ebû Bekr b. Ebî Şeybe'den daha sevimlidir."⁷³ Ancak Ebû Bekr b. Ebî Şeybe ondan daha çok hadis bilir ve daha zekîdir,⁷⁴ demiştir.

el-Musned'inden, İbn Mâce'nin dışında Ebû Zur'a er-Râzî, Ebû Hâtım er-Râzî ve en-Nesâî (Ubeyd b. Saîd⁷⁵ ve Ziyâd b. Eyyub kanahıyla) hadis nakletmişlerdir.⁷⁶

Hadisleri bize İbn Mâce'nin *Sunen*'i vasıtasıyla ulaşan⁷⁷ Ali b. Muhammed et-Tanâfisî, çizelgede de görüldüğü gibi 375 hadisle *Sunen*'de en çok hadisi bulunan ikinci râvidir.

Hişâm b. Ammâr (153-245): Şam'da doğup⁷⁸ büyüyen ve orada vefat eden⁷⁹ muhaddisin çok sayıda hadis bildiği ve Ebû Zur'a er-Râzî'nin, hakkında, "Hişâm'a yetişemeyen (ondan hadis dinlemeyen) kimsenin ilminden on bin hadis tenzil etmesi gerekir", dediği nakledilir.⁸⁰ Ahmed b. Ebi'l-Havârî (ö.246/860)⁸¹ ise, "Hişâm gibi birinin bulunduğu bir beldede eğer hadis rivâyet edersem, sakallarımı kesmem gerekir,"⁸² demiştir. Hişâm b. Ammâr, İbn Lehi'a, Hıkl b. Ziyâd, İsmail b. Ayyâş ve el-Velid b. Muslim'den rivâyetlerde bulunmuştur.⁸³ Hadis rivâyetine karşılık ücret aldığı⁸⁴ da iddia edilen Hişâm b. Ammâr'ın, bazı munker hadisler rivâyet ettiği⁸⁵ de zikredilmektedir. Ebû Dâvud da, onun, aslı olmayan dört yüz hadis naklettiğini söyler.⁸⁶ Hakkında, son zamanlarda hafızasının bozulduğuna⁸⁷ dair bilgiler mevcut olan râvî, ayrıca şülikle de itham edilmiştir.⁸⁸

72 İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VII/379.

73 İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VII/379.; ez-Zehabî, *en-Nubelâ*, I/459, 460.

74 ez-Zehabî, *Tezkîra*, II/445.; *el-Kâşif*, II/294, no: 3019.

75 İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VII/379.

76 ez-Zehabî, *Tezkîra*, II/445.

77 ez-Zehabî, *Tezkîra*, II/445.

78 İbn Sa'd, Muhammed, *Kitabu't-Tabakât el-Kebîr*, I-VIII+Filrist, Dâru Sadr, Beyrut, ts., VII/473.; ez-Zehabî, *Tezkîra*, II/451.

79 ez-Zehabî, *Mizân*, IV/304.; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, IX/86., İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XI/53.

80 ez-Zehabî, *Mizân*, V/428.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XI/54.

81 ez-Zehabî, *el-Kâşif*, I/62, no: 50.

82 ez-Zehabî, *Mizân*, V/428.

83 İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XI/51, 52.

84 ez-Zehabî, *Mizân*, IV/428.; *el-Muğnî*, II/479, no: 6756.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XI/53.; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, II/110. Hatta öyle ki "her iki varağa bir dirhem alır ve bunu şart koşardı" denmektedir. bk., ez-Zehabî, *Mizân*, IV/428.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XI/53.

85 ez-Zehabî, *el-Muğnî*, II/479.

86 ez-Zehabî, *Mizân*, V/427.; *el-Muğnî*, II/479.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XI/53.; İbnu'l-İmâd, *age.*, II/110.

87 ez-Zehabî, *el-Muğnî*, II/479.; İbnu'l-İmâd, *age.*, II/110.

88 ed-Dineverî, Abdullah b. Muslim b. Kuteybe, *el-Maârif*, I-II, (Tashih ve Ta'lik, Muhammed İsmail Abdullah es-Sâvî), II. bsk., Dâru İhyâ't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, 1970, I/268.

Hişâm b. Ammâr, 293 hadisle *Sunen*'de en fazla hadîsi olan üçüncü râvidir. el-Buhârî'nin Sahih'inde ise, dört tane hadîsi vardır.⁸⁹

Eserleri: 1-*el-Musned*.⁹⁰ 2-*Avâli Ehâdîsi Mâlik*. (Hişâm b. Ammâr'ın Mâlik'ten rivâyetlerinden bir gurup hadîs). Yazma, Zâhiriyye mecmû, 98 (57a-61a, 559 h.).⁹¹ 3-*el-Fevâid*.⁹² 4-*el-Hadîs Cüz*.⁹³ Nûsha: Zâhiriyye, mecmû, 60/10, (125a-134a; 7. Asır), 63/11, (153a-164a; 7. Asır).⁹⁴ 5-*Kitâbu'l-Meb'as*. (Meğazi'ye dair).⁹⁵ *Kitâbu Fadâilî'l-Kur'ân*.⁹⁶

Muhammed b. Beşşâr el-Bundâr (167-252): Basralı olan ve Basra hadîsini çok iyi bilen; *mutkin*/güvenilir, *sadûk*, hadîsi çok ve *sikâ*⁹⁷ bir kimse olan râvî, memleketinin çok sayıda hadîsini topladığı için "*Bundâr*" lakabını almıştır.⁹⁸ Dokumacılıkla uğraşan⁹⁹ Bundâr'ın hocalarından bazıları: Mu'temir b. Suleyman, Yahyâ el-Kattân, ve Ğunder'dir. el-Bağavî, İbn Huzeyme, Ebû'l-Abbâs es-Serrâc ve Ebû Dâvud ise, talebelerinden bazılarıdır.¹⁰⁰

"*Râviyetu'l-İslâm*" sıfatına layık görülmekle beraber, şiddetli tenkitlere maruz kalmıştır. Ebû Dâvud kendisinden elli bin hadîs yazdığını,¹⁰¹ Fellâs ise, onun Yahyâ'dan yalan rivâyette bulunduğunu söylemiştir. Onun, başkalarının tasnif ettiği eserleri imkân bulması halinde çalmaktan kaçınmayacağı nakledilmektedir. Ali b. Medîni, onun naklettiği bir haber için "bu yalandır", demiştir. İbn Maîn'in de onu zayıf bulduğu ifade edilmektedir.¹⁰² Bütün bunlara rağmen el-Bundâr için, "hucet"¹⁰³ ve "ilim ve ahbârda zamanının imâmı"¹⁰⁴ olduğu da söylenebilmiştir.

Ondan İbn Mâce 185, Sahih'lerinde el-Buhârî 205, Muslim ise 460 hadîs rivâyet etmiştir.¹⁰⁵

89 İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, XI/54.

90 Sandıkçı, *age.*, s. 104.

91 GAS, I/112.; el-Kettânî, *er-Risâletu'l-Mustatrafе*, (terc.), s. 359, dn.; Mücteba Uğur, *Hadîs İlimleri Edebiyatı*, I.bsk., TDV. Yay. Ankara, 1996, s. 56.

92 el-Kettânî, *age.*, s. 178, dn.

93 el-Kettânî, *age.*, s. 148, dn.

94 Uğur, *Hadîs İlimleri Edebiyatı*, s. 55.

95 el-Kettânî, *age.*, s. 222, dn.

96 ez-Zirklî, *el-A'İm*, IX/86.

97 ez-Zehebî, *Tezkira*, II/511.

98 İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IX/70.

99 ez-Zehebî, *age.*, II/511.

100 ez-Zehebî, *age.*, II/511.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IX/70.

101 ez-Zehebî, *age.*, II/511.

102 ez-Zehebî, *Nubelâ*, XII/144-148; İbn Hacer, *age.*, IX/70; *Hedyu's-Sârî*, s. 437. (krş., Özafşar, *agn.*, s. 297.)

103 ez-Zehebî, *Mizân*, IV/410.; *el-Muğnî*, II/559.; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, II/127.

104 ez-Zehebî, *Tezkira*, II/511

105 İbn Hacer, *Tehz. Tehz.*, IX/73.

Eseri: *el-Hadis*. (Cüz).¹⁰⁶ Nüsha: Zâhiriyye, mecmû, 72/10, (121a-129a; 5. asır).¹⁰⁷

Muhammed b. Yahyâ en-Neysâbüri ez-Zuhlî (ö.258/871): Nisbesinden de anlaşılacağı üzere Nisâbürlüdür. Asrının en büyük âlimlerindedir.¹⁰⁸ "Hadis" ve "İlel"de büyük imamlardan olduğu ve Horasan'da ilim meşihatının onda son bulduğu söylenmektedir.¹⁰⁹ Ahmed b. Hanbel (ö.241/855); "ez-Zuhrî'nin hadislerini Muhammed b. Yahyâ'dan daha iyi bilen kimse görmedim", demiştir. O, ez-Zuhrî'nin hadisleri üzerinde çalışmış ve onları tasnif etmiştir.¹¹⁰ Bundan dolayı Yahyâ b. Maîn ona, "Sen ez-Zuhrî'nin vârisisin", demiştir. ed-Dârakutnî ise, "İlminin kusurunu görmek isteyen ez-Zuhlî'nin *İlelu Hadisi'z-Zuhrî'sine* baksın,"¹¹¹ diyerek onun bu sahadaki bilgisine dikkat çekmiştir. Ebû Bekr b. Ziyâd da onu "*Hadîste emûr'l-mu'minûn*" sıfatına layık görmüştür.¹¹² Abdurrahman b. Mehdi,¹¹³ Esbât b. Muhammed, Ebû Dâvud et-Tayâlisî ve Abdurrazzâk, şeyhlerinden bazılarıdır.¹¹⁴

İbn Mâce'nin 183, el-Buhârî'nin 34 hadis aldığı¹¹⁵ ez-Zuhlî'den Ebû Dâvud, et-Tirmizî ve en-Nesâî de rivâyette bulunmuşlardır.¹¹⁶ Muslim'in kendisinden rivayeti yoktur.

Eserleri şunlardır: 1-*ez-Zuhriyât*.¹¹⁷ (İki cilt).¹¹⁸ 2-*Kitâbu İleli'l-Hadisi'z-Zuhrî*.¹¹⁹ 3-*Kitâbu't-Tevekkül*.¹²⁰

Muhammed b. Abdullah b. Numeyr (ö.234/848): Kûfeli olan râvi hakkında ez-Zehebi, *sebt hâfiz*¹²¹ ve *sika*¹²² derken, Ebû Hâtim, *sika* ve *hucet*,¹²³ en-Nesâî ise *me'mûn*¹²⁴ ve *sika*¹²⁵ demiştir. İbn Hacer'in tavsifi

106 GAS, I/113.; el-Kettâni, *a.g.e.*, s. 169 dn.; Sandıkcı, *age.*, s. 175.

107 Uğur, *age.*, s. 56.

108 İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX/515.; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, II/138.

109 ez-Zehebi, *Tezkira*, II/531.

110 İbnu'l-İmâd, *age.*, II/138.

111 ez-Zehebi, *Tezkira*, II/531.

112 ez-Zehebi, *age.*, II/531. Hakkındaki diğer ta'dil ifadeleri için bk., el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXVI/617-631.

113 İbnu'l-İmâd, *age.*, II/138.

114 ez-Zehebi, *age.*, II/530.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX/511, 512.

115 İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX/516.

116 İbn Hacer, *age.*, IX/515.; ez-Zehebi, *el-Kâşif*, III/107, no: 5294. Kendisinden hadis nakleden diğer muhaddisler için bk., el-Mizzî, *age.*, XXVI/621-22.; ez-Zehebi, *Tezkira*, II/530-32.

117 ez-Zehebi, *Tezkira*, II/531.; el-Kettâni, *er-Risâletu'l-Mustatrafe*, s. 110.; ez-Zirikî, *el-A'lâm*, VII/3.

118 Kettâni, *er-Risâletu'l-Mustatrafe*, (terc. Yusuf Özbek), s. 224.

119 ez-Zehebi, *age.*, II/531.; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, XII/105.

120 ez-Zehebi, *age.*, II/531.

121 Zehebi ve İrâkî'ye göre ta'dilin 1., Sehâvî'ye göre 3. mertebesinde bulunan bir râvi hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvinin rivâyet ettiği hadis ihticâc için alınır. Aydınî, *age.*, s. 136.

122 ez-Zehebi, *Tezkira*, II/439.

123 ez-Zehebi, *age.*, II/440.; en-Nubelâ, XI/456.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX/283.

124 İrâkî'ye göre ta'dilin 3., Sehâvî'ye göre 5. mertebesinde bulunan bir râvi hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvinin rivâyet ettiği hadis yazılır ve araştırılır. İhtibâr için alınır. Aydınî, *age.*, s. 95.

125 ez-Zehebi, *Tezkira*, II/440.; en-Nubelâ, XI/456.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX/283.

ise, *sıka*, *hâfız* ve *fâdil*, şeklindedir.¹²⁶ Sünnet, ilim zühd ve fehmi şahsında birleştiren İbn Numeyr'e Ahmed b. Hanbel'in "Irak'ın incisi"¹²⁷ dediği ve çok aşırı bir saygı gösterdiği nakledilmektedir.¹²⁸ Ashâbu'l-hadis¹²⁹ ten olan ve İbn Hibbân'ın, *sebt hâfız* ve dinde verâ ehliendir dediği İbn Numeyr'in fakir olduğu ve yaz kış keçeden yapılmış kepenek türü bir elbise giydiği kaydedilmektedir.¹³⁰

İbn Numeyr, babası, Sufyân b. Uyeyne, Muttalib b. Ziyâd,¹³¹ Mervân b. Muâviye, İsmail b. Uleyye ve Zeyd b. Hubâb'tan rivâyetlerde bulunmuştur.¹³² Kendisinden de et-Tirmizî ve en-Nesâî, el-Buhârî vasıtasıyla olmak üzere¹³³ Kütüb-i Sitte imamlarının tamamı,¹³⁴ Bakıy b. Mahled, Ebû Ya'lâ¹³⁵ ve Yakub b. Şeybe¹³⁶ rivâyette bulunmuştur.

İbn Mâce bu şeyhinden 106 hadîs alırken, el-Buhârî 22, Muslim ise 573 hadîs almıştır.¹³⁷

Eseri: *et-Târîh*.¹³⁸

Muhammed b. Sabbâh ed-Dûlâbî¹³⁹ (ö.227/841): Rey'in Dûlâb köyünde doğmuştur.¹⁴⁰ Daha sonra Bağdat'a göçüp, Bâbu'l-Kerh'e yerleşen¹⁴¹ ve orada şöhret bulan¹⁴² İbn Sabbâh, ölünceye kadar Bağdat'ta yaşamıştır.¹⁴³ O, geçimini elbise dokumacılığıyla (*bezzâz*) temin etmiştir.¹⁴⁴ Meşhur hadîs hâfizlarından olan¹⁴⁵ ve Ahmed b. Hanbel'in kendisine hürmet edip,¹⁴⁶ "Şeyhimizdir, sikadır" dediği¹⁴⁷ râvî hakkında İbn Maîn; "*sıka-me'mûn*",

126 İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, II/180.

127 ez-Zehabî, *Tezkîra*, II/440.

128 ez-Zehabî, *Tezkîra*, II/440.; *en-Nubelâ*, XI/456.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX/283.; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, II/81.

129 1. Bütün ihtimamlarını hadîs tahsîl ve nakline, bilhassa hukûkî meselelerde bir haber buldukları sürece celi ve hafî kıyasa müracaat etmeyerek ahkâmı nasırlara dayandırmaya önem verdiklerinden dolayı Hicâz ehline, İmâm Mâlik, İmâm Şâfi'i, İmâm Ahmed b. Hanbel vd.nin takipçilerine verilen ad; 2. Hadîslere göre amel etmeye gayret eden kimseler; 3. Hadîs öğrenim ve öğretimiyle uğraşan kimseler. Aydınlı, *age.*, s. 37.

130 ez-Zehabî, *en-Nubelâ*, XI/456.

131 ez-Zehabî, *Tezkîra*, II/439.

132 İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX/282.

133 İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX/282.

134 ez-Zehabî, *el-Kâşif*, III/65, no: 5053.

135 ez-Zehabî, *Tezkîra*, II/439.

136 İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX/282.

137 İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX/282.

138 İbn Mâkûlâ, *el-İlmâl*, 7/363'ten naklen (*Sandıkçı*, s. 212.)

139 Bu lafız, Dûlânî şeklinde de yazılmıştır. bk., İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, II/171, no: 318.

140 el-Mizzî, *age.*, XXV/390, no: 5298.; ez-Zehabî, *Tezkîra*, II/442, no: 448.; *Mûzân*, V/29, no: 7691.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX/230.; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, VII/35.

141 İbn Sa'd, *Tabakât*, VII/342.

142 ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, VII/35.

143 Yâkût el-Hamevî (ö.626/1228), *Mu'cemu'l-Buldân*. I-V, Dâru Sadr, Beyrut, ts., II/485.

144 ez-Zehabî, *Tezkîra*, II/441.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX/229.; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, ay.

145 ez-Zehabî, *age.*, II/442.; İbn Hacer, *age.*, IX/230.; *Takrîbu't-Tehzîb*, II/171.

146 el-Mizzî, *age.*, XXV/389.; ez-Zehabî, *Tezkîra*, ay.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, ay.

147 el-Mizzî, *age.*, ay.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, ay.

Yâkûb b. Şeybe, "Sika, sâhib-i hadîs"¹⁴⁸; Ebû Hâtim ise "Sika-huccet" demişlerdir.¹⁴⁹ Bununla beraber el-Ezdî, râvîyi "Mechûl" olarak nitelendirmiştir.¹⁵⁰

Onuncu tabakaya dâhil edilen¹⁵¹ Muhammed b. es-Sabbâh'ın hocalarından bazıları şunlardır: Şerik b. Abdullah, Huşeym,¹⁵² Hafs b. Çıyâs, Abdullah b. Mubârek, Sufyân b. Uyeyne.¹⁵³ Kendisinden rivâyette bulunan öğrencilerinden birkaçını ise şu şekilde sıralayabiliriz: İbrahim el-Harbî,¹⁵⁴ Ahmed b. Hanbel ve oğlu, Muslim, Ebû Dâvud,¹⁵⁵ el-Buhârî, ez-Zuhlî, Ebû Zur'a ve Ebû Hâtim er-Râzî, Yahyâ b. Maîn ve ed-Dârimî.¹⁵⁶

Kerh'te¹⁵⁷ 227/841'de vefat eden¹⁵⁸ muhaddisten İbn Mâce 102 hadis alırken; el-Buhârî 12, Muslim ise 20 hadis almıştır.¹⁵⁹

Eseri: *Kitâbu's-Sunen*.¹⁶⁰

Muhammed b. Rumh (ö.243/857): Mısırlıdır.¹⁶¹ Onuncu tabakadandır.¹⁶² Hakkında söylenenlerden bazıları şöyledir:

Ebû Dâvud: "Sikadır, ancak ben ondan yazmadım." en-Nesâî: "Hiçbir hadîste hata yapmamıştır." İbn Mâkûlâ: "sikadır-me'mundur." Ebû Saîd b. Yûnus: "Hadîste sika-sebttir. Şehirler hakkındaki bilgileri bakımından insanların en alimi idi."¹⁶³

Leyl b. Sa'd, Abdullah b. Lehî'a,¹⁶⁴ Mesleme b. Ali (veya Uley),¹⁶⁵ Mu-faddal b. Fedâle ve Nuaym b. Hammâd hocalarından bazılarıdır.¹⁶⁶ İbn Mâce'nin (95 hadîs) yanı sıra Muslim (161 hadîs),¹⁶⁷ İbrahim b. Semura,

148 1. Hadisle amel etmeye, bilhassa hadîsten öğrendiklerini tatbik etmeye gayret eden kimse. 2. Hadîs bilgisi olan kimse. bk., Aydınlı, *age.*, s. 134.

149 el-Mizzî, *age.*, ay.; ez-Zehabî, *Tezkira*, ay.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, ay.;

150 ez-Zehabî, *el-Muğni*, II/319, no: 5632.; *Mizân*, V/29, no: 7691.

151 İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, II/171.

152 el-Mizzî, *age.*, XXV/390.; ez-Zehabî, *Tezkira*, II/441., İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, ay.

153 el-Mizzî, *age.*, ay.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, ay.

154 ez-Zehabî, *Tezkira*, II/442.

155 el-Mizzî, *age.*, ay.; ez-Zehabî, *Tezkira*, II/442.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IX/230.

156 el-Mizzî, *age.*, ay.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, ay.

157 ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, VII/35.

158 ez-Zehabî, *Tezkira*, II/441.; el-Kettânî, *age.*, s. 35.

159 İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IX/230.

160 ez-Zehabî, *age.*, II/441.; el-Kettânî, *age.*, s. 35.; Eser, bablara göre tertip edilmiştir. ez-Ziriklî, *age.*, VII/35.

161 İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, IX/97.; el-Mizzî, *age.*, XXV/204.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IX/164.; *Takribu't-Tehzib*, II/161, no: 215.

162 İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, II/161

163 el-Mizzî, *age.*, XXV/204, 205.

164 ez-Zehabî, *el-Kâşif*, II/43, no: 4919.

165 el-Mizzî, *age.*, XXV/204.

166 el-Mizzî, *age.*, XXV/204.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IX/164.

167 İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IX/165

Ahmed b. Yûnus ed-Dabbî, Ebû Yâkub er-Remlî, Bakıy b. Mahled¹⁶⁸ ve Ali b. Ahmed b. Sinân¹⁶⁹ gibi şahıslar kendisinden rivâyette bulunmuşlardır.

Râvinin herhangi bir eserini tespit edebilmiş değiliz. Dolayısıyla kendisinden sözlü rivâyette bulunulmuş olabilir.

Ebû Kurayb Muhammed b. Alâ (160-248): Aslen Hamedânlı olan şahıs, Küfeli ve Küfe'nin muhaddisi olarak bilinmektedir.¹⁷⁰ Hâfız ve sika olan râvinin üçyüz bin hadîs bildiği kaydedilmektedir. Musa b. İshak el-Ensârî, kendisinden yüz bin hadîs işittiğini nakletmiştir.¹⁷¹ Devrinin önemli muhaddislerinden olan Ebû Kurayb hakkında İbrahim b. Ebû Tâlib: "Irak'ta Ahmed b. Hanbel'den sonra, hadîsi Ebû Kurayb'tan daha iyi hıfzeden kimse görmedim", demiştir.¹⁷² Ebû Hâtim'in sadûk, en-Nesâî'nin sika dediği ve İbn Hibbân'ın *es-Sikâ'l*'inde zikrettiği¹⁷³ Ebû Kurayb'ın şu sözü, onun hadîs alırken ne derece hassas olduğunu göstermesi bakımından önemlidir: "Kendisinden hadîs almak üzere Dimeşk'e gittiğim Yahyâ b. Hamza'da gördüğüm hâkimlik kalıntısı/hâkimlikten kalma izlerden (sevâdu'l-kazâ) dolayı ondan hadîs almadım."¹⁷⁴

Ebû Kurayb'ın hocalarından bazıları şunlardır: Abdullah b. Mubârek,¹⁷⁵ Abdullah b. İdrîs,¹⁷⁶ Hafs b. Ğıyâs, Huşeym,¹⁷⁷ Ebû Bekr b. Ayyâs, Vekî', Mervân b. Muâviye, Abdullah b. Numeyr.¹⁷⁸ Talebelerinden bazıları ise, başta Kütüb-i Sitte imamlarının tamamı¹⁷⁹ olmak üzere, Ca'fer el-Firyâbî, İbn Huzeyme, Ebû Arûbe,¹⁸⁰ Bakî b. Mahled, Ebû Hâtim, Ebû Zur'a, Muhammed b. Hârûn er-Ruyânî'dir.¹⁸¹

İbn Mâce'nin *Sunen*'indeki Ebû Kurayb'a ait hadîs sayısı 87'dir. Bu sayı, el-Buhârî'de 75, Muslim'de ise 556'dır.¹⁸²

Eseri: *el-Hadîs (cüz)*. Râvisi, Ebû Bekr b. Muhammed b. Hârûn er-Ruyânî'dir.¹⁸³

168 el-Mizzî, *age.*, XXV/205.; ez-Zehebi, *el-Kâşif*, II/43.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IX/165.

169 İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IX/165.

170 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, IV/493.; ez-Zehebi, *Tezkiira*, II/497.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IX/385.

171 ez-Zehebi, *age.*, II/497.; İbn Hacer, *age.*, IX/386.

172 Hakkında yapılan bu ve benzeri değerlendirmeler için bk., ez-Zehebi, *age.*, II/497.; İbn Hacer, *age.*, IX/386.

173 ez-Zehebi, *age.*, II/497.; İbn Hacer, *age.*, IX/386.; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, II/119.

174 ez-Zehebi, *age.*, II/497.

175 Yâkût el-Hamevî, *age.*, IV/493.; ez-Zehebi, *age.*, II/497.; İbn Hacer, *age.*, IX/385.; İbnu'l-İmâd, *age.*, II/119.

176 Yâkût el-Hamevî, *age.*, IV/493.; İbn Hacer, *age.*, IX/385.; İbnu'l-İmâd, *age.*, II/119.

177 ez-Zehebi, *age.*, II/497.; İbn Hacer, *age.*, IX/385.

178 İbn Hacer, *age.*, IX/385.

179 Yâkût el-Hamevî, *age.*, IV/494.; ez-Zehebi, *Tezkiira*, II/497.; *el-Kâşif*, III/86, no: 5187.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IX/385.

180 ez-Zehebi, *Tezkiira*, II/497.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IX/385, 386.

181 İbn Hacer, *age.*, IX/385, 386.

182 İbn Hacer, *age.*, IX/386.

183 el-Kettânî, *age.*, (terc. Yusuf Özbek) s. 171, dn.

Abdurrahmân b. İbrahim ed-Dimeşki (Duhaym) (170-245): Devrinde Suriye'nin en güvenilir¹⁸⁴ muhaddisi¹⁸⁵ olan ve Duhaym lakabı ile bilinen¹⁸⁶ şahıs; *sikâ*,¹⁸⁷ *mutkîn*,¹⁸⁸ *hâfiz*,¹⁸⁹ *fakîh*¹⁹⁰ ve *kadı*¹⁹¹ olarak nitelendirilmektedir. Hadis öğrenmek için Mısır, Şam, Hicâz, Küfe ve Basra'ya seyahatler yapan Duhaym'ın¹⁹² cerh ve ta'dil konusunda da vukûfiyeti vardır.¹⁹³ Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn ve Halef b. Sâbit gibi büyük muhaddislerin, onun huzurunda küçük çocuklar gibi oturarak ders aldıkları rivâyet edilir.¹⁹⁴ Ahmed b. Hanbel onun, akıllı ve onurlu biri olduğunu,¹⁹⁵ Ebû Dâvûd ise, huccet olduğunu ve zamanında Suriye'de onun gibi birisinin bulunmadığını söylemektedir.¹⁹⁶ Evzâ'î mezhebi fakihlerinden olan,¹⁹⁷ Ürdün ve Filistin'de kadılık yapan¹⁹⁸ Duhaym, cem ve tasnif ehlinde olup,¹⁹⁹ onuncu tabakaya dahildir.²⁰⁰

Velid b. Muslim, Sufyân b. Uyeyne, Mervân b. Muâviye, İshâk b. Erzak, Duhaym'ın hocalarından bazılarıdır.²⁰¹ Öğrencilerinden bazıları ise: Muslim,²⁰² el-Buhârî, Ebû Dâvûd, en-Nesâî, Bakıy b. Mahled, Ebû Zur'a er-Râzî, Hasan b. Muhammed b. Sabbâh'tır.²⁰³

Eseri: *Musnedu Hadisi'l-Evzâî*.²⁰⁴ Evzâ'î'nin hadislerinin cem edilmesi suretiyle dört cüzden oluşan eseri, müelliften, oğlu İbrahim ile Sa'îd b. Hâşim b. Mersed et-Taberânî rivâyet etmişlerdir.²⁰⁵

Nasr b. Ali el-Cezamî (ö.250/864): Basralıdır. Ebû Hâtim, Ahmed b. Hanbel ve en-Nesâî'ye göre sikadır.²⁰⁶ Halife Mütevekkil'in, Nasr b. Ali el-

184 İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VI/131.

185 ez-Zehabî, *Tezkîra*, II/480, no: 494.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VI/131.; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, IV/64.

186 İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, I/471, no: 856.; İbn Esir, *el-Lubâb*, I/493.

187 İbn Habbân, *Kitâbu's-Sikâf*, VIII/381.; el-Mizzî, *age.*, XVI/499, no: 3747.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VI/132.; *Takrîbu't-Tehzîb*, I/471.

188 İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VI/132.; *Takrîbu't-Tehzîb*, I/471.

189 ez-Zehabî, *Tezkîra*, II/480.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VI/131.; *Takrîbu't-Tehzîb*, I/471.

190 ez-Zehabî, *Tezkîra*, II/480.

191 İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VI/131.

192 ez-Zehabî, *Tezkîra*, II/480.

193 Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifin*, V/113.

194 el-Mizzî, *age.*, XVI/498.; ez-Zehabî, *Tezkîra*, II/480.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VI/131.

195 el-Mizzî, *age.*, XVI/498.

196 el-Mizzî, *age.*, XVI/498.; ez-Zehabî, *Tezkîra*, II/480.; *el-Kâşif*, II/154, no: 3169.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VI/131.

197 el-Mizzî, *age.*, XVI/498.; ez-Zehabî, *Tezkîra*, II/480.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VI/131.; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, IV/64.

198 el-Mizzî, *age.*, XVI/498.; ez-Zehabî, *Tezkîra*, II/480.; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, IV/64.

199 Kehhâle, *age.*, V/113.

200 İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, I/471.

201 ez-Zehabî, *Tezkîra*, II/480.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VI/131.

202 İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VI/131.

203 ez-Zehabî, *Tezkîra*, II/480.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VI/131.

204 el-Kettânî, *er-Risâletu'l-Mustatrafe*, (terc.) s. 226, dn.; *Sandıkçı*, s. 105. [İbn Hayr el-İşbîlî (ö.575/1179), *Fehrese*, s. 148'den naklen]

205 el-Kettânî, *er-Risâletu'l-Mustatrafe*, (terc.) s. 226, dn.

206 İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, X/430.

Cehzamî'ye râfîzî olduğu iddiasıyla dayak attığı söylenmektedir. Hatta el-Cehzamî, Hz. Peygamber'in Hasan ve Hüseyin'in ellerini tutup, "Beni, bu iki çocuğu ve bunların ana ve babalarını seven kimse kıyamet gününde benimle aynı derecededir", buyurduğu hadisini okuyunca, Halife Mütevekkil ona bin kamçı vurulmasını emretmiştir. Daha sonra Nasr b. Ali'nin ehl-i sünnetten olduğunu anlayınca dayak attırmayı bırakmıştır.²⁰⁷ Onuncu tabakada mütalaa edilen Cehzamî'ye kadılık teklifi yapılmış, ancak o kabul etmemiştir.²⁰⁸

İbn Mâce'nin 66 hadisini zikrettiği râvî; Yazîd b. Zuray', Vekî', Ma'n b. İsa, Muslim b. İbrahim ve babasından nakillerde bulunmuştur.²⁰⁹

Başta Kütüb-i Sitte imamları olmak üzere²¹⁰ Ebû Zur'a er-Râzî, Ebû Hâtim er-Râzî, ez-Zuhlî, Bakıy b. Mahled ve İbn Huzeyme, kendisinden rivâyette bulunanlar arasındadır.²¹¹

Râvînin herhangi bir eserini tespit edebilmiş değiliz.

Suveyd b. Saîd (ö.240/854): Asıl adı, Suveyd b. Saîd b. Sehl b. Şehriyâr el-Herevî, Ebû Muhammed el-Herevî el-Enbârî'dir. Fırat nehri üzerindeki²¹² Enbâr'ın bir köyü olan, Hadîsetu'n-Nûra denilen bir yerleşim birimine göç etmiş ve orada ikamet etmiştir.²¹³ Birçok âlimin tenkidine maruz kalmıştır. Hadîsi ezberler ancak, değiştirdi²¹⁴ diyen ez-Zehabî'nin *Mizân*'ında bu tenkitlerden bazıları şu şekilde geçmektedir:

Ebû Hâtim: "Sadûktur, ancak çok tedlis yapardı." derken el-Buhârî: "Hadîsi munkerdir"; en-Nesâî: "Zayıftır" demiştir. et-Tirmizî, el-Buhârî'den şunu nakletmiştir: Çok zayıftır. (Bir defasında zayıftır, demiştir.) Adamın biri, bir Fedâil Kitabı ile geldi. Orada Ali önce, Ebû Bekr sonra geliyordu. Ebû Abdullah (el-Buhârî) buna çok şaşırdu ve: "Bu rivâyet herhalde Suveyd b. Saîd'den başkasından geldi", dedi. el-Cuneydî, el-Buhârî'den: "*Fîhi nazar*"²¹⁵dır, â'mâdır. Bu yüzden, telkine maruz kalarak, kendi hadîsi olmayan bazı rivâyetleri nakletmiştir."²¹⁶ değerlendirmesini yapmıştır. İbn

207 el-Mizzî, *age.*, XXIX/360.

208 İbn Hacer, *Talrîbu't-Tehzîb*, II/300.

209 İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, X/430.

210 ez-Zehabî, *Tezkîra*, II/519.; *el-Kâşîf*, III/201, no: 5916.; İbn Hacer, *Talrîbu't-Tehzîb*, II/300.

211 İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, X/430.

212 İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV/272.

213 İbn Adıyy, Ebû Ahmed el-Curcânî, *el-Kâmil fî Duafâ'r-Ricâl*, I-IX. (tahk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavviz). I. bsk., Dâru'l-Kutub'l-İlmiyye, Beyrut, 1418/1997, IV/496, no: 848.; el-Mizzî, *age.*, XII/247, 48.; ez-Zehabî, *Mizân*, II/438.; *el-Kâşîf*, I/411, no: 2215.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV/272.

214 ez-Zehabî, *el-Kâşîf*, I/411.

215 Zehebiye göre cerhın 3., İrakî'ye göre 2. mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir şîga. Böyle bir râvînin rivâyet ettiği hadis hiçbir suretle alınmaz. Genellikle Buhârî böyle kullanmıştır. Aydınlı, *age.*, s. 58.

216 el-Mizzî, *age.*, XII/251.

Maîn onu yalancı saymış ve ona sebbetmiş/sövmüştür.²¹⁷ Râvî ayrıca, hadis hürsüzlüğü ile de ithâm edilmiştir.²¹⁸

Bütün bunlara karşılık Suveyd b. Saîd; "sika", "hâfız", sadûk", "sâhib-i hadis", "sahîhu'l-kitâb"²¹⁹ ve "Muslim'in kendisiyle ihticâc ettiği" biri olarak da değerlendirilmiştir.²²⁰

Mâlik b. Enes, Hammâd b. Zeyd, İbn Ebi'z-Zinâd, Yezîd b. Zuray', Mu'temir b. Suleyman, Sufyân b. Uyeyne, Ali b. Mushir, Mervân b. Muâviye, Yahyâ b. Ebî Zâide, Velîd b. Muslim, Suveyd b. Saîd'in hocalarından bazılarıdır.²²¹ Bazı talebeleri ise şunlardır: Muslim, Ebû Zur'a er-Râzî, Ebû Hâtîm er-Râzî, Ya'kub b. Şeybe, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, Bakıy b. Mahled ve el-Beğavî²²²

Onuncu tabakanın ileri gelenlerinden olan²²³ Suveyd b. Saîd'den, İbn Mâce 63 hadis almıştır.

Bu râvînin de herhangi bir eserini tespit edebilmiş değiliz.

Bekr b. Halef, Ebû Bişr (ö.240/854): Basralıdır.²²⁴ Yahyâ b. Maîn²²⁵ ve İbn Hacer²²⁶ *sadûk*; Ebû Dâvud,²²⁷ Ebû Hâtîm,²²⁸ İbn Hibbân²²⁹ ve ez-Zehbî,²³⁰ *sika* demişlerdir.

Sufyân b. Uyeyne, Mu'temir b. Suleyman,²³¹ İbrahim b. Hâlid es-San'ânî, Bişr b. Mufaddal, Hâlid b. Hâris, Ravh b. Ubâde, Seleme b. Racâ, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Yezîd b. Zuray', Çunder ve Ebû Âsım, hocalarından bazılarıdır.²³² Talebelerinden bazıları ise, el-Buhârî (ta'likan), Ebû Dâvud, İbn Mâce ve Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'dir.²³³

İbn Mâce'nin 56 hadisini *Sunen*'inde naklettiği Bekr b. Halef, onuncu tabakadandır.²³⁴

217 ez-Zehbî, *Mizân*, II/438. ez-Zehbî, Suveyd b. Saîd'den gelen bazı hadisleri ve bu hadislerle yapılan eleştirileri de nakletmektedir. bk., ez-Zehbî, *Mizân*, II/438-40.

218 İbn Adıyy, *el-Kâmûl fî Duafâ'ir-Ricâl*, IV/498.

219 Hadis kitabını her türlü tahriş ve tebdilden koruyan. kitabından rivâyet ettiğinde hataya düşmeyen râvî. Aydınlı, *age.*, s. 135.

220 ez-Zehbî, *Mizân*, II/438.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV/273, 74.

221 el-Mizzî, *age.*, XII/248, 49.; İbn Hacer, *age.*, IV/272.

222 el-Mizzî, *age.*, XII/249, 50.; İbn Hacer, *age.*, IV/272.

223 İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, I/340, no: 596.

224 el-Mizzî, *age.*, IV/205, no: 242.

225 el-Mizzî, *age.*, IV/208.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I/481.

226 İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, I/105. no: 112.

227 el-Mizzî, *age.*, IV/208.

228 İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I/481.

229 İbn Hibbân, *Kütâbu's-Sikât*, VIII/150.

230 ez-Zehbî, *el-Kâşif*, I/161, no: 630.

231 el-Mizzî, *age.*, IV/205-207.; ez-Zehbî, *el-Kâşif*, I/161.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I/481.

232 el-Mizzî, *age.*, IV/205-207.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I/481.

233 el-Mizzî, *age.*, IV/208.; ez-Zehbî, *el-Kâşif*, I/161.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I/481.; *Takrîbu't-Tehzîb*, I/105.

234 İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, I/105.

Bu râvînin de herhangi bir eserini tespit edebilmiş değiliz.

Ya'kûb b. Humeyd b. Kâsib (ö.241/855): Hâfızdır, Medinelidir. Mekke'ye yerleşmiş ve orada ikamet etmiştir.²³⁵

İbn Hibbân'ın, *es-Sikât*'ında zikredip, topladığı hadisleri ezberler ve tasnif ederdi. Muhtemelen hata ederdi²³⁶ dediği Ya'kûb b. Humeyd b. Kâsib hakkında Ebû Hâtim, "zayıftır" demiştir.²³⁷ Başkaları da munker hadisleri olan birisidir,²³⁸ huccet değildir,²³⁹ demişlerdir. Buhârî ise, ondan hayırdan başka bir şey görmedik. Gerçekte o sadûktur" demiştir.²⁴⁰ Onun hakkında Nesâî *leyse bi şey'*;²⁴¹ İbn Maîn ise, bir yerde *sıka*, bir yerde *leyse bi şey'*, bir başka yerde ise *leyse bi sıka* der.²⁴² Ebû Zur'a, kendisine bu râvî sorulduğu zaman başını sallayarak²⁴³ "sadûktur ancak bazen vehm/zan ile rivâyet ederdi," demiştir.²⁴⁴

Hocalarından bazıları şunlardır: Ebû Saïd el-Makburî, Sufyân b. Uyeyne, Mervân b. Muâviye, Mu'temir b. Suleyman, Velîd b. Muslim, Ma'n b. İsa, Ebû Damra, Seleme b. Racâ, Suleyman b. Harb ve Abdullah b. Racâ.²⁴⁵ İbn Mâce'yle beraber kendisinden rivâyette bulunan talebelerinden birkaçı ise: el-Buhârî (*Ef'âlu İbâd'ta*), Bakıy b. Mahled, Abbas b. Abdulazim el-Anberî, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, Abdullah b. Salih el-Buhârî, Ebû Zur'a er-Râzî, ve Ebû'l-Velîd el-Ezrakî'dir.²⁴⁶

Bu zâttan İbn Mâce 52 hadîs rivâyet etmiştir.

Eseri: *el-Musned*. Ale'l-Ebvâb (konulara göre) tasnif edilmiştir.²⁴⁷

İbn Mâce'nin en çok hadis aldığı hocalarının hadisçilikleri hakkında yapılan bazı tespitleri burada zikrettikten sonra, bu tespitlerden hareketle, özetle şunları söyleyebiliriz: Klasik rivâyet kaynaklarımız, özellikle hicrî üçüncü asra ait olan mutemet koleksiyonlar, daha önceki yazılı külliyattan rivâyetler seçilmek suretiyle vücuda getirilmişlerdir. Bugün, bu eserin zâtî kıymetini tespit etmek için, her şeyden evvel, kendi kay-

235 el-Mizzî, *age.*, XXXII/318.; ez-Zehebi, *Mizân*, VI/125.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, XI/383.

236 İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX/285.

237 el-Mizzî, *age.*, XXXII/322.

238 ez-Zehebi, *el-Kâşif*, III/290, 91, no: 6495.

239 ez-Zehebi, *el-Muğni*, II/550, 51, no: 7188.

240 el-Mizzî, *age.*, XXXII/322.; ez-Zehebi, *el-Kâşif*, III/290, 91.

241 el-Mizzî, *age.*, XXXII/322.; İbn Hacer, *Tehz. Tehz.* XI/384. Yahyâ b. Maîn bu sigayı cerh için de kullanmakla beraber bazen, râvînin az hadîs rivâyet etmiş biri olduğu manasında kullanır ki bu durumda cerh edici bir sığa olmaz. Aydınlı, *age.*, s. 89.

242 el-Mizzî, *age.*, XXXII/322.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, XI/383.; Ayrıca bk., ez-Zehebi, *Mizân*, VI/125.

243 İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, XI/383.

244 İbn Hacer, *et-Takrib*, II/375, no: 375.

245 el-Mizzî, *a.g.e.*, XXXII/318, 319.; ez-Zehebi, *Mizân*, VI/125.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, XI/383.

246 el-Mizzî, *a.g.e.*, XXXII/320.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, XI/383.

247 el-Mizzî, *a.g.e.*, XXXII/322.; ez-Zehebi, *Mizân*, VI/125.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, XI/384.

nakları ile mukayeseli tetkiklerinin yapılması kaçınılmazdır. Şifâhî rivâyet döneminin sakıncaları saklı kalmak koşuluyla erken döneme ait kaynakların zati ve tarihi değerini tespit için böyle bir çalışma zorunludur.²⁴⁸ Eser Karizmaları'nın aşılması da buna bağlıdır. Eğer, bir eserdeki haberlerin büyük çoğunluğunu ihtiva eden erken kaynakları mevcutsa, bu kaynakların değer itibariyle ondan daha aşağı olmaması icab eder. İbn Mâce'nin²⁴⁹ eseri özelinde, onun zati kıymetine dair söylenenlerin ilmi mütalalar olup olmadığı yargısı, kaynaklarıyla mukayeseli bir tetkikin sonucuna bırakılmalıdır.²⁵⁰

III. ES-SUNEN'İN RIVÂYETİ, RÂVİLERİ VE NÜŞHALARI

es-Sunen'i İbn Mâce'nin kardeşi Ebu Muhammed el-Hasan b. Yezîd b. Mâce el-Kazvîni, 280/893 lü yıllarda İsmail b. Tevbe el-Kazvîni'nin meclisinden ayrıldıktan sonra rivayet etmiştir.²⁵¹ ez-Zehebi diyor ki: "Ben İbn Mâce'nin *Sünen*'ini Ba'lbek'te kadı Taceddin Abdülhâlık b. Abdüsselâm'dan dinledim. Eserin yaklaşık üçte bir bölümünü bizzat kendi kıraatıyla kaydettim. Bu zat eserin tamamını şeyhü'l-imâm Müreffeküddin Abdullah b. Kudâme'den 611/1214 yılında semâ yoluyla rivayet etmişti. Ben eserin tamamını Halep'te Ebû Saîd Sungur ez-Zeynî, Şeyh Muvaffakuddin Abdül-latif b. Yusuf, Ebû Zur'a el-Makdisî, Muhammed b. Huseyn el-Mukavvimî, el-Kâsm b. Ebu'l-Munzir el-Hatîb, Ebu'l-Hasan el-Kattân ve nihayet İbn Mâce kanalıyla dinlemiştim."²⁵²

Görüldüğü gibi *es-Sunen*'in râvîsi, İbn Mâce'nin öğrencisi Ebu'l-Hasen Ali b. İbrahim b. Seleme b. Bahr el-Kattân el-Kazvîni (254-345)'dir.²⁵³ Bugün elimizde bulunan *es-Sunen* nüshalarının tamamı ondan gelmektedir. [Ek: II]'deki tabloda da görüleceği gibi, *es-Sunen*'i el-Kattân'dan Ebû Talha, el-Mukavvimî, ve Ebû Zur'a tarîkıyla gelmektedir. İsnad zincirindeki bu dört râvî, hiçbir zaman değişmez. Zincir, ancak Ebû Zur'a'dan sonra çeşitlilik arzeder.

Şimdi isnadın değişmeyen ilk dört râvîsi el-Kattân, Ebû Talha, el-Mukavvimî, ve Ebû Zur'a'nın kısa biyografilerine bir göz atalım.

248 Biz de bu düşünceden hareketle, *es-Sunen*'de nakledilmiş olan İbn Ebî Şeybe hadislerinden, şu ana kadar 644 tanesini *el-Musannaft*teki yerile karşılaştırmış ve rivâyetler arasındaki farklılıkları tek tek tespit etmiş bulunmaktayız. Bu çalışmayı kısa zamanda tamamlayıp ilim dünyasının hizmetine sunmak istiyoruz.

249 Makalede bu değerlendirme Müslim üzerinedir. Biz İbn Mâce'yi değerlendirdiğimiz için, esas metne bağlı kalmak şartıyla bu ibareyi İbn Mâce olarak değiştirdik.

250 Özafşar. *agm.*, s. 299, 300.

251 ez-Zehebi, *Nubelâ*, XIII/280

252 ez-Zehebi. *ay.*

253 ez-Zehebi. *ay.*; *Tezkiratu'l-Huffâz*, III/856.; İbnu'l-İmâd. *Şezerât*, II/370.; Dehlevî. *Bustânü'l-Muhaddisîn*, s. 202.

Ebu'l-Hasen el-Kattân: İmam, hâfız, Kazvin'in muhaddisi ve alimi diye nitelendirilen el-Kattân, 254/868 yılında doğmuş ve pek çok bölgeye seyahat etmiş, çok sayıda hadis yazmıştır. Hocaları arasında başta İbn Mâce olmak üzere, Ebû Hâtim er-Râzî, Muhammed b. Ferac el-Ezrak, Hâris b. Ebî Usâme ve Yahyâ b. Abdek el-Kazvîni'yi sayabiliriz. ez-Zubeyr b. Abdu'l-Vâhid, Ahmed b. Ali b. Lâl, Kâsım b. Ebi'l-Munzir el-Hatîb ve Ebu'l-Huseyin Ahmed b. Fâris el-Luğavî de öğrencilerinden bazılarıdır.

Ebû Ya'lâ el-Halîlî şöyle demektedir: "O, lügat, nahiv, tefsir, fıkıh gibi bütün ilimlerin alimi ve şeyhidir. Muhammed, Hasan, Hüseyin adında üç çocuğu vardır ve hepsi genç iken ölmüşlerdir. Bir gurup Kazvin şeyhinden duydum. Diyorlar ki: Ebu'l-Hasen, fazilet ve zühd konusunda nefsi gibisini görmedi. Otuz yıl oruca devam etti, ekmek ve tuzla iftar açtı. Faziletleri saydıklarımızdan çok daha fazladır."

İbn Fâris der ki; yaşı epey ilerledikten sonra Ebu'l-Hasen el-Kattân'dan duydum. Şöyle dedi: "Seyahatlerim esnasında yüzbin hadisi ezberlerdim. Şimdi ise yüz hadisi ezberlemeye muktedir değilim." Yine o, "gözlerim görmez oldu. Öyle zannediyorum ki, seyahat günlerimdeki çok konuşmamdan dolayı cezalandırıldım," demiştir.²⁵⁴

Abdulğani ed-Dehlevî *İncâhu'l-Hâce'sinde*, bazı şeyhlerden vasitasız olarak isnadlarda bulunması el-Kattân'ın adetlerinden olduğunu söylemiştir.²⁵⁵ Ebu'l-Hasen el-Kattân 345/956'da vefat etmiştir.

Ebû Talha: 330/941 yılında doğan Ebû Talha, *Sunen'i* Ebu'l-Hasan el-Kattân'dan işitmiştir. Kendisinden Ali b. Ahmed b. Merzubân b. Munceveyh, Muhammed b. Hasan b. Abdulmelik, el-Bezzâr, Ebû Mansûr el-Mukavvimî ve diğerleri rivâyette bulunmuşlardır. O, 410/1019'da vefat etmiştir.²⁵⁶

el-Mukavvimî el-Kazvîni: h. 400 civarında dünyaya gelmiştir. İlim için pek çok seyahatlerde bulunmuş ve hadis yazmıştır.

Şiir, lügat ve hadiste bilgili, meşhur bir şeyhtir. İbn Munzir'den 409/1018 yılında hadis işitmiştir. Kendisinden Rey ve Kazvin'in büyük alimleri hadis işitmişlerdir. Rey'de Ebû Zur'a el-Makdisî, kendisinden hadis alırken, Kazvin'de Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Hâfız 484/1091 yılında hadis dinlemişlerdir. O, Râfi'î'ye göre "meşhûr şeyh", ez-Zehabî'ye göre ise, "musnidu Kazvin"dir. 484/1091'de vefat etmiştir. 488/1095 diyenler de olmuştur.²⁵⁷

254 el-Kattân'ın biyografisi ile ilgili bk., ez-Zehabî, *Nubelâ*, XV/463. 464.; *Tezâkiratu'l-Huffâz*, III/856, 857.; Tannberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhira*, III/315.; İbnu'l-İmâd, *a.g.e.*, II/370.

255 en-Nu'mânî, *age.*, s. 285.

256 er-Râfi'î, *et-Tedvîn fî Ahbâri Kazvin*, IV/47.; İbnu'l-İmâd, *age.*, II/189.

257 İbnu'l-İmâd, *age.*, III/372.; ez-Zehabî, *Nubelâ*, XVIII/530, 31. er-Râfi'î, *et-Tedvîn fî Ahbâri Kaz-*

Ebû Zur'a el-Makdisî: 481/1088'de Rey'de doğan Ebû Zur'a, burada Mukavvimî'den, Hamedân'da ise, Abdûs'ten hadis dinlemiştir. M.A'zamî, kendisinden müctehid İbn Kudâme'nin rivâyette bulunmasının onu güvenilir kılmaya yettiğini söylemiştir.²⁵⁸ Hakkında pek çok övgülü sözler bulunan Ebû Zur'a, Hamedân'da 566/170 yılında vefat etmiştir.²⁵⁹

es-Sunen'in hiçbir nüshada değişmeyen ilk dört ravisi hakkında bu kısa bilgileri verdikten sonra, şimdi de *es-Sunen* nüshalarının, Ebû Zur'a'dan sonraki râvîlere nasıl intikal ettiği, hangi tahammül ve eda sîgasıyla nakledildiği, kısacası eserin bize intikal serüveni üzerinde durmak istiyoruz.

es-Sunen'in nüshalarının, Ebû Zur'a'dan sonraki râvîlere nasıl intikal ettiğini rivâyet tablosunda çok açık bir şekilde görebilmekteyiz. Dolayısıyla tablodaki rivâyet trafiğini tek tek anlatmak istemiyoruz. Bizim burada dikkat çekmek istediğimiz şey, tablodaki bazı râvîlerin çocuk denecek yaşta, bazılarının ise, şeyh öldükten sonra ondan hadis almış gözükmeleridir. Bunu, son zamanlarda *Sunen-i İbn Mâce*'nin rivâyet ve nakil sürecini anlatan en önemli çalışmanın sahibi, James Robson çok çarpıcı bir şekilde ortaya koymuştur.²⁶⁰ *es-Sunen*'in beş farklı yazma nüshasını karşılaştırarak inceleyen Robson, hangi tahammül ve eda sîgasıyla nakledildiğini, râvî-şeyh münasebetinin detayını, hatta rivâyeti nerede ve kaç yılında dinlediğini ya da icazetini aldığını tek tek ortaya koymuş ve önemli tespitlerde bulunmuştur.²⁶¹

Robson, *Sunen*'in nüshaları ve bu nüshaların bize intikalindeki ciddi bazı problemleri, makalenin sonunda "genel mülâhazalar" başlığı altında detaylı bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu bağlamda o, *Sunen*'in İbn Mâce'den Ebû Zur'a'ya kadar olan intikal serüvenini şöyle özetlemektedir: *İncelendiği zaman zincirden kuşkulanmamak imkânsızdır. Doğum tarihi kaydedilmediği anlaşılan Kattân,²⁶² İbn Mâce'nin vefatından 72 yıl sonra vefat etti. O ya çok yaşlı bir adam olarak ölmüş, ya da Sunen'i, İbn Mâce'den çok küçük yaşlarda almış olmalıdır. Ebû Talha, Kattân'ın ölümünden 64 veya 65 yıl sonra vefat etmiştir. Bu sebeple Sunen'i öğrendiği zaman en azından on yaşlarında olmuş olmalıdır. Öte yandan Mukavvimî, Ebû Talha öldüğünde sadece 9 ya da 10 yaşındaydı ve Ebû Zur'a,*

vin, I/263.

258 A'zamî, *Sunen-i İbn Mâce*, I/30.

259 İbnu'l-İmâd, *age.*, IV/217.

260 *The Transmission of İbn Majah's "Sunan"*, adıyla *Journal of Semitic Studies*, III, Manchester, 1958, ss. 129-141 sayfaları arasında yayınlanan bu makale, tarafımızdan Türkçeye çevrilerek, "*Sunen-i İbn Mâce'nin (Nüshalarının) Rivâyeti*" başlığıyla, *Dini Araştırmalar Dergisi*, cilt: 8, sayı: 23, Eylül-Aralık, 2005, 287-298 sayfaları arasında yayımlanmıştır.

261 bk., Robson, *agm.*, s. 132-139.

262 Aslında el-Kattân'ın doğum tarihi, ricâl ve tabakât kitaplarında mevcuttur. Bunu Robson'un neye dayanarak söylediğini bilmiyoruz.

Mukavvimî öldüğünde sadece 3 yaşındaydı. Bu erken gelişmiş çocuk öncelikle, Sunen'i Mukavvimî'den, sema yoluyla değil ise, küçük çocuklara verildiği için normal bir prosedür olan icâzet yoluyla aldı. Ancak İbn Hacer, Sunen'in tamamını semâ yoluyla Mukavvimî'den aldığını söyler.²⁶³ Üç ya da daha küçük yaştaki bir çocuğun bunu nasıl yaptığını anlamak zordur. Ebû Talha öldüğü zaman 10 yaşından büyük olmayan Mukavvimî hakkında İbn Hacer, Sunen'i Ebû Talha'dan ahbaranâ kullanarak nasıl aldığını anlatır."²⁶⁴

Robson, bu önemli tespitleri yaptıktan sonra, es-Sunen'in Ebû Zur'a'dan sonraki rivayet zincirlerine değinir ve oradaki dikkat çeken hususlar hakkında da şu tespitlerde bulunur:

"Diğer safhadaki râviler; Sunen'in rivayet hakkını aldıkları söylenen Ebû Zur'a öldüğü zaman, Abdullatîf el-Bağdâdî 9, İbn Bâka 11 ve İbn Kudâme 15 yaşındaydı. Burada da ahbaranâ her seferinde kullanılır. Sonra onun şeyhi olan İbn Bâka öldüğünde Ebû Sâdık Attâr'ın sadece 5 yaşında olmasına dikkat çekilir. Öyle ki Abdullatîf el-Bağdâdî öldüğünde Omer b. Muhammed b. Ulvân²⁶⁵ 8 yaşında ve Sunen'i aldığı bu şeyh öldüğünde Sankâr 10 yaşındaydı. Şeyhi Muvaffak'u'd-dîn İbn Kudâme öldüğünde Ferrâ' 10 yaşındaydı. Şeyhleri Encâb vefat ettiğinde ise, Haccâr 7, İbn Asâkîr ise 6 yaşındaydılar. Son olarak, şeyhi Suhreverdi vefat ettiğinde Ebu'r-Rabî' ise 4 yaşındaydı.

Zehebî'yi ilgilendiren ve H.4²⁶⁶ nüshasında tekrar edilen çok daha mühim ifade şudur: Ahbaranâ kullanan Zehebî, İbn Nubâte, Tanûhî ve Rakkâ'nın Sunen'i Muvaffak'u'd-Dîn İbn Kudâme'den öğrendiklerini iddia etmeleridir. İbn Kudâme'nin vefatından Zehebî 53 yıl, İbn Nubâte yaklaşık 77 yıl sonra doğmuştur. Diğer ikisinin doğum tarihlerini bulamadım, fakat İbn Kudâme'nin ölümünden 134 yıl sonra Tanûhî, 87 yıl sonra da Rakkâ vefat etmiştir. Zincirdeki bazı ara bağlantıların gözden kaybolduğu kesindir. Lu'lu'i doğmadan 18 yıl önce ölen Rakkâ'den Sunen'in öğrenilmesine dair Lu'lu'i'nin iddiası da aynı durumdadır.²⁶⁷

Robson, "Ya rivâyette zayıf bir halkanın olması, ya da daha sonra gelen insanların kayıtlarda dikkatsiz davranması ve bazı bağlantıları kaybetmeleri bu konuda genel bir kanaattir,"²⁶⁸ diyerek, değerlendirmesini tamamlamaktadır.

263 Bu, Subkî, *Tabakât*, I/2'de de ifade edilmiş.

264 bk., Robson, *agm.*, s. 139.

265 Robson, bu ismi Alawân şeklinde okumuştur. Kanaatimizce doğrusu Ulvân'dır.

266 Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, Robson, 5 farklı yazma nüsha üzerinde inceleme yapmıştır. Bu da 4 numaralı nüshaya işaret etmektedir.

267 Robson, *agm.*, s. 141.

268 bk., Robson, *agm.*, s. 141.

Buraya kadar yapılan tespitleri kısaca özetleyecek olursak, şunları söyleyebiliriz. *es-Sunen*'in bize intikalinde iki temel problem söz konusudur. Bunlardan birincisi yaş problemidir. Yani çok küçük yaştaki çocukların hadîs dinleyip ya da yazıp rivâyet etmesidir. Bazı âlimlerin buna cevaz vermiş olmaları, problemi ortadan kaldırmaya yetmemektedir. İkincisi ise, hocanın vefatından sonra dünyaya gelen talebenin, çeşitli rivâyet formülleriyle hocasından rivâyette bulunmasıdır. Bu ise daha büyük bir kusurdur. Meğer ki hadîs vicâde sigasıyla rivâyet edilmiş olsun.

Böylece *es-Sunen*'in günümüze intikal serüvenini kısaca görmüş olduk. Yapılması gereken şey, *es-Sunen*'i bütün bu özellikleriyle beraber tanımak ve Robson'un araştırmasının üzerine çıkabilecek yeni araştırmalar yapmak, yeni çözümler üretmektir.

IV. SUNEN'E RİVAYET TEKNİĞİ AÇISINDAN YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER

İbn Mâce'nin hadisçiliği ile ilgili genellikle olumlu sözler söyleyen alimlerin, *Sunen*'i hakkındaki değerlendirmeleri daha çok eleştireldir. Bu durum aşağıda vereceğimiz örneklerde daha açık görülecektir.

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi İbn Mâce, eserini tamamladıktan sonra, Ebû Zur'a'ya (ö.264/878) takdim etmiş, o da; otuz kadar zayıf hadîs dışında kitabın büyük bir değer taşıdığını ifade etmiştir.²⁶⁹ Ne var ki bu rivâyet, *es-Suyûtî* tarafından senedindeki inkıta sebebiyle "aşlı olmayan bir hikaye" diye eleştirilerek reddedilmiştir.²⁷⁰

"Hâfız İbn Mâce, "*Sunen*" kitabının ve faydalı tasniflerin sahibidir,"²⁷¹ diyen el-Mizzî (654-742)'ye göre İbn Mâce'nin diğer beş kitaptan farklı olarak rivâyet ettiği bütün hadîsler zayıftır.²⁷²

el-Mizzî'nin bu görüşünü nakleden İbn Hacer, biraz daha ihtiyatlı davranarak "İbn Mâce'nin sahih olduğu halde tek başına rivâyet ettiği hadîslerin sayısı da az değildir. Doğrusu zayıf olan hadîslerin ricaline göre zayıf olduğunu söylemek, daha isabetli olacaktır,"²⁷³ der.

Burada İbn Hacer'in maksadı kanaatimizce şudur: Bir hadîsin senedinin ya da râvilerinin zayıf olması, o hadîsin gerçekte zayıf olmasını gerektirmez. Esasen hadîsin başka bir tarikten sahih bir isnatla rivâyet edilmesi de mümkündür. Bundan dolayıdır ki muhaddisler bu gibi du-

269 ez-Zehabî, *Tezkira*, II/636.; *Nubelâ*, XIII/278.

270 *es-Suyûtî*, *Zehru'r-Rubâ ale'l-Muctebâ*, I/5.

271 el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*. XXVII/41.

272 İbn Hacer, *Tehzibu'l-Tehzib*, IX/531.

273 İbn Hacer, *age.*, IX/532.

rumlarda çoğu zaman "Bu hadis bu isnatla zayıftır" şeklinde bir ifade kullanmışlardır.

ez-Zehabi (ö.748/1347), "İbn Mâce büyük hâfiz, müfessir, bölgesi (Kazvîn)'nin muhaddisidir."²⁷⁴ "O hâfiz, münekkid, sâdik ve geniş ilim sahibidir. Ancak *Sunen*'inde münker, az sayıda da olsa mevzû hadislerin bulunması, eserinin değerini düşürmüştür... Eserde delil olarak kullanılmayacak hadislerin sayısı yaklaşık olarak bin civarındadır."²⁷⁵ "İbn Mâce tartışmasız, Kazvîn'in muhaddisidir."²⁷⁶ Hâfiz, sadûk, aynı zamanda sika idi. Şu kadar var ki, içindeki münker hadislerin rivâyeti sebebiyle kitabının değerini düşürüyoruz."²⁷⁷ Burada ez-Zehabi'nin sözlerinde büyük bir çelişki olduğu görülmektedir. O, bir eserinde es-*Sunen*'de bulunan ve delil olarak kullanılmayacak hadislerin sayısı yaklaşık olarak bin civarındadır derken, başka bir eserinde tartışmasız, Kazvîn'in muhaddisidir demek suretiyle açık bir çelişkiye düşmüştür. Bu da onun, İbn Mâce hakkında net bir görüşe sahip olmadığı izlenimini vermektedir.

Devrinin en büyük münekkidi olarak ün yapan Ebû Zur'a er-Râzî'nin de es-*Sunen* hakkındaki tespitine oldukça ihtiyatlı yaklaşmak gerektiği kanaatindeyiz. Çünkü, "Zevâidinin tamamının zayıf addedildiği", "Delil olarak kullanılmayacak hadislerin sayısının bin civarında olduğu" ve "Yalancılık ve hadis hırsızlığı ile itham edilen kimselerden rivayet edilen hadislerin bulunduğu" bir eserin, insanların eline geçmesi durumunda diğer *Sunen*'leri devre dışı bırakacağı iddiası, kanaatimizce subjektif bir iddiadır.

es-Suyûtî (ö.911/1505), Ebû Abdullah İbn Ruşeyd'in şöyle dediğini nakletmiştir: İbn Mâce *Sunen*'inde yalancılık ve hadis hırsızlığı ile itham edilen kimselerden hadis rivâyet etmek suretiyle teferrut etmiştir. Ayrıca bu hadislerden bazıları bunların dışındaki râvilerce de bilinmemektedir. Söz gelimi Mâlik'in kâtibi Habîb b. Ebî Habîb, el-Alâ b. Zeyd, Dâvud b. Muhabber, Abdulvehhâb b. Dahhâk, İsmail b. Ziyad el-Kûfi, Abdusselâm b. Yahya b. Ebi'l-Cenûb ve diğerleri gibi.²⁷⁸ Burada, aynı durum başkaları için cerh sebebi olurken, İbn Mâce için, sadece teferrut ettiği söylenmekle yetinilmiştir.

"el-Leknevi de *el-Ecvibe* adlı eserinde İbn Mâce'nin *Sunen*'inde munker ve az da olsa uydurma hadislerin bulunduğunu belirtmektedir. Bu söz üzerine geniş bir dipnot yazarak ulemanın bu konudaki görüşlerini özetleyen eserin nâşiri Ebû Ğudde şöyle demektedir:

274 ez-Zehabi, *Tezkratu'l-Huffâz*, II/636.

275 ez-Zehabi, *Siyeru A'lâmî'n-Nubelâ*, XIII/278-279.

276 ez-Zehabi, *Terâcîmu'l-Eimmeti'l-Kübâr*, s. 157.

277 ez-Zehabi, *age.*, s. 158.

278 es-Suyûtî, *Zehru'r-Rubâ*, I/5. Ayrıca bk., el-Leknevi, *el-Ecvibetu'l-Fâdile*, s. 75-76.; İtr, Nuredin, *Menhecu'n-Nakd fi Ulûmi'l-Hadis*, s. 278.

"Şeyhimiz İmam Kevseri, el-Makdisi'nin *Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte* adlı eserine yazdığı bir dipnotta (s.16) şöyle demiştir: "İbnu'l-Cevzi'nin uydurma kabul ettiği İbn Mâce hadisleri yaklaşık otuz kadardır. Hadis tenkitçisinin bu hadisler hakkında söyleyebileceği en hafif eleştiri, bunların son derece zayıf olduğudur, ama doğrusu bunların çoğu uydurmadır."²⁷⁹

Ayrıca *el-İmâm İbn Mâce ve Kitâbuhu's-Sunen* adlı eserinde Abdurreşid en-Nu'mânî; İbnu'l-Cevzi'nin *el-Mevdûât*'ına aldığı İbn Mâce hadislerini tek tek zikretmiştir.²⁸⁰ en-Nu'mânî, tamamı (34) otuz dört olan bu hadislerin isnadı ile ilgili tenkitleri naklettikten sonra, başka alimler tarafından, mevzû olduğuna hükmedilen yedi hadisi de yapılan eleştirilerle beraber zikretmiş ve bu sayı 41'e ulaşmıştır.²⁸¹ en-Nu'mânî, bu hadislerin dışında birbirinden zayıf daha pek çok hadisin bulunduğunu, bunların toplanması halinde bir cilt tutacağını ifade etmiştir.²⁸²

Tarafımızdan yapılan doktora tezinde, İbnu'l-Cevzi'nin mevzû olduğuna hükmettiği bu 34 hadisi, "İbnu'l-Cevzi (510-597) Tarafından Mevzû Olduğu İddia Edilen Hadisler" başlığı altında senet ve metinleriyle beraber zikretmiş, İbnu'l-Cevzi'nin görüşüne katılan ya da katılmayan *Mevdûât* sahibi ulemanın görüşleriyle beraber yer yer kendi kanaatimizi de ortaya koymuştuk.²⁸³ İbnu'l-Cevzi'nin dışındaki âlimlerin mevzû olduğuna hükmettikleri hadisleri ise, "Diğer Âlimler Tarafından Mevzû Olduğu İddia Edilen Hadisler" başlığı altında inceledik. Sayısı otuzu geçen bu hadislerin de mevzû sayılma nedenleri zikredilmiştir.²⁸⁴ Ne var ki makalemizin hem formatı hem de hacmi buna müsaade etmediğinden bu örnekleri burada zikredemeyeceğiz.

Görüldüğü üzere, *es-Sunen*'deki hadisler ve dolayısıyla *es-Sunen*'in değeri hakkında önemli münekkithlerden ciddi eleştiriler söz konusudur. Esasen *es-Sunen*'in Kütüb-i Sitte'ye dahil edilmesine yapılan itirazların da temelinde bu eleştiriler yatmaktadır.

O halde *es-Sunen* nasıl şöret bulmuştur ve ne zaman ve hangi mülahazalarla Kütüb-i Sitte'ye dahil edilmiştir, bu kavram literatüre ne zaman girmiştir, Kütüb-i Sitte'ye dahil edenlerin ve etmeyenlerin delilleri nelerdir?

Esasen bütün bu soruların cevabı başlı başına bir makale çalışmasının konusu olabilecek kadar detaylıdır. Biz burada bu detaya girmeyecek, konuyu özet halinde sunmaya çalışacağız.

279 el-Leknevi, *el-Ecvibetu'l-Fâdile*, s. 71-73 (dipnot bazı kısaltmalarla). (Kırbaçoğlu, *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, s. 300'den naklen).

280 en-Nu'mânî, *el-İmâm İbn Mâce*, s. 192-223.

281 en-Nu'mânî, *age.*, s. 223-228.

282 en-Nu'mânî, *age.*, s. 228.

283 Erkaya, Musa, *İbn Mâce'nin Hadis Kültüründeki Yeri*, Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2004, s.145-195.

284 Erkaya, *agt.*, s. 195-205.

Bilindiği üzere, meşhur hadîs musannefatinin şartlarıyla ilgili ilk çalışma Ebû Abdullah b. Mende (ö.395/1004) tarafından yapılan *Şurûtu'l-Eimme fi'l-Kurâ'a ve's-Sema' ve'l-Munâvele ve'l-İcâze* adıyla anılan eserdir. Daha sonra Muhammed b. Tâhir el-Makdisî (ö.507/1113) meşhur altı hadîs musanniflerini kastederek *Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte*, Ebû Bekr el-Hâzımî (ö.584/1188) de İbn Mâce'yi bir tarafa bırakıp *Şurûtu'l-Eimmeti'l-Hamse* adlı birer risale meydana getirmişlerdir.²⁸⁵ el-Makdisî ve el-Hâzımî aslında, hadîs imamlarının prensip olarak kabul ettiklerini deklare etmedikleri birtakım şartları imamlara nisbet etmişlerdir. Nitekim bu konuyla ilgili olarak, Fuad Sezgin'in yapmış olduğu tespite göre, el-Buhârî ve Müslim'e, "kitaplarının muhtevasına uygun olmayan şartları ilk defa izafe eden kimse, el-Hâkim en-Neysâbü'rî olmuştur."²⁸⁶ Buradan anlaşılıyor ki önemli hadîs kaynaklarının bir arada zikredilmesi (Kütüb-i Sitte, Kütüb-i Hamse gibi), bu eserlerdeki hadîslerin kıymeti, müelliflerinin hadîsleri eserlerine alma şartları gibi müşahhas verilerden hareketle değil, başkalarının o eserler hakkında verdiği subjektif hükümlere dayanmaktadır.²⁸⁷ Mesela Buhârî, Müslim ve onu takip eden diğer hadîs musanniflerinin hiçbiri, kitaplarında hadîs ihrâcının şartlarını zikretmiş veya onlardan böyle bir şey nakledilmiş değildir. Bu şartlar, kitaplarının mevzû ve muhtevasına bakılarak sonradan izafe edilmiştir.²⁸⁸ el-Makdisî'nin *Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte*'sinde İbn Mâce'nin hadîsleri alma şartları ile ilgili bir tek cümlenin bulunmaması²⁸⁹ bunun en güzel örneğidir. Oysa el-Makdisî, İbn Mâce'nin *es-Sunen*'ini Kütüb-i Sitte'ye dâhil eden ilk şahıstır. Onu, *el-Kemâl fi Esmâ'r-Ricâl* adlı eseriyle Abdulğani b. Abdulvâhid el-Makdisî (ö.600/1203) takip etmiştir. Bunları da Etrâf ve Ricâl türü eserlerin yazarları takip etmiştir.²⁹⁰

Razîn b. Muâviye el-Abderî (ö.535/1140) *Tecrîd*'inde, İbnu'l-Esir (ö.606/1209) de *Câmiu'l-Usûl*'ünde *el-Muwatta'*ı altıncı kitap olarak saymışlardır. Buna karşılık İbnu's-Salâh (ö.643/1245), en-Nevevî (ö.676/1277), Salahuddîn el-Ala'î (ö.761/1360) ve İbn Hacer (ö.852/1448) gibi hâfizlerden bir gurup, *el-Muwatta'*ın yerine altıncı kitap olarak Dârimî'nin *el-Musned*'ini koyarak, bu eserin altıncı kitap olmasını savunmuşlardır. Kimileri de altı aslı yediye çıkararak hem İbn Mâce'nin *es-Sunen*'ini hem de *el-Muwatta'*ı diğer beş esere ekledikleri gibi, bazıları da *el-Muwatta'*ı çıkararak yerine Dârimî'nin *el-Musned*'ini koymuştur

285 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 193.

286 Sezgin, *age.*, s. 193.

287 Bk., Sezgin, *age.*, s. 194.

288 Sezgin, *age.*, s. 193.

289 el-Makdisî'nin *Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte*, s. 24, 25.

290 el-Kettâni, *er-Risâletu'l-Mustatrafe*, s. 12, 13.

Kütüb-i Sitte kavramının ortaya çıkışını ve *es-Sünen*'in *Kütüb-i Sitte*'ye dahil edilmesini ana hatlarıyla böylece ortaya koyduktan sonra, eseri *Kütüb-i Sitte*'ye dahil edenlerin gerekçelerini şu üç maddede özetleyebiliriz:

1. Sunen'de tekrarların çok az oluşu, kitap ve babların tanzimi bakımından en mükemmel eserlerden biri olup,²⁹¹ bilhassa fıkıh bâbları yönünden büyük faydası olması.²⁹²

2. *el-Muvatta*'a göre *es-Sünen*'de zayıf hadislerin çok az, zâid²⁹³ ve merfû²⁹⁴ hadislerin ise daha çok olması,

3. İhtiva ettiği hemen hemen bütün mühim hadislerin Buhârî ve Muslim'in *Sahih*'lerinde mevcut olması.²⁹⁵

Buna karşılık, *Kütüb-i Sitte*'ye dahil etmeyenlerin gerekçeleri ise şunlardır:

1. İbn Mâce'nin yalancılık ve hadis hırsızlığı ile itham olunmuş bazı râvilerden gelen hadislere de kitabında yer vermiş olması.²⁹⁶

2. Ebû Dâvûd ve Tirmizî gibi diğer müellifler de zayıf hadisleri kaydetmişler ancak, onlar kitaplarında ekseriyetle bu hadislere işarette bulunmuşlardır. Fakat İbn Mâce mevzû hadisleri yazdığı anda bile, hiçbir açıklamada bulunmamıştır. Bu yüzden İbnü'l-Esir (ö.606/1209), Mahlâtî (ö.762/1360), İbn Hacer (ö.852/1448) ve Kastallânî (ö.923/1517) gibi bazı alimler *Sünen*'in "Usûlu's-Sitte" içerisinde zikredilmesini doğru bulmuşlardır.²⁹⁷

3. "Dârimî'nin *Sünen*'inin pek çok yönüyle İbn Mâce'den daha üstün olması."²⁹⁸

Kanaatimiz odur ki, muhaddislerin hadisleri ihracının şartları ya da belli hadis kitaplarının ricallerine dair yazılmış eserler, tamamen kişisel kanaatlerin ürünleridir. Bu sebeple, yapılan taksimatlar veya vazedilen kriterler, eserlerin hakiki değerlerini ortaya koymaktan çok uzaktır. Eserin hangi kategori içerisinde yer aldığından ziyade, bizâtihi değeri, husni kabul görmesi bakımından çok daha önemli ve kıymetlidir. Şayet bir taksimat yapılacaksa, Ebû Şehbe'nin de belirttiği gibi,²⁹⁹ İmam Mâlik'in *Muvatta*'ı İbn Mâce'nin *Sünen*'ine nisbetle – her ne kadar daha az merfû hadis içerse de – hadislerinin daha sahih, ricâlinin de daha güvenilir olma-

291 Azami, *age.*, s. 174.

292 Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s. 250.

293 el-Kettânî, *er-Risâletü'l-Mustatraf*e, s. 12.

294 İbn Hacer, *en-Nüket ala'bnî Salah*, Mısır, ts., s. 280.

295 Siddîkî, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, (çev. Y.Ziya Kavakçı), İrfan Yay., İstanbul, 1966, s. 34.

296 Koçyiğit, *age.*, s. 250.

297 Azami, *age.*, s. 172.

298 *es-Suyûti, Tedrîbu'r-Râvî*, I/140.

299 İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 280.

sı nedeniyle, derecesi İbn Mâce'den daha yüksek ve kanaatimizce Kütüb-i Sitte'ye katılmaya daha layıktır.

Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, Aslında İbn Mâce'nin *Sunen*'inin "Usûl-i Sitte"den biri olarak kabul edilmesi veya bunların dışında sayılması kitaba hiçbir şekilde etki etmeyecektir. Zira bu kitaplarda kaydedilmiş olan her hadis, içinde bulunduğu kitaba göre değil, bizâtihi kitabın kendi değerine göre tetkik edilir.³⁰⁰

SONUÇ

Hadis ilimlerinde birtakım eserlerin zamanla karizmatik bir yapıya büründükleri inkar edilemez bir gerçektir. Bu eserlerden birisi de İbn Mâce'nin *es-Sunen*'idir. Eser dikkatlice incelendiği zaman şu sonuçlar ortaya çıkacaktır:

1. KAYNAKLARI: Eser, ekseriyetle, şifahi olarak alınan rivayetlerden değil de, kendinden önce yazılmış bazı kaynaklardan seçme yapılmak suretiyle meydana getirilmiştir. Bu bakımdan İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musanna'fi*, *es-Sunen*'in en önemli kaynağıdır. İbn Mâce'nin, bu eserlerin yazarları ile yüz yüze görüşmeleri olmuştur. Ne var ki tek tek her bir rivayet için sadece İbn Mâce değil, diğer bütün eserler için bunu söylemek zor gözükmektedir. *es-Sunen*'in omurgasını oluşturan kaynak sayısı onbeşi geçmemektedir. Bunların önemli bir kısmı da günümüze intikal etmiştir. Dolayısıyla bizim İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musanna'fi* ile yaptığımız mukayeseli tetkik, *es-Sunen*'in diğer kaynakları arasında da yapılmalıdır. Ancak böyle bir çalışma sonucunda eserin gerçek değerine dair bilimsel değerlendirmeler yapılabilir. *es-Sunen*'in kaynakları arasında hadis rivayet tekniği bakımından sıhhat vasfını taşımayan materyallerin bulunduğu klasik dönem âlimleri tarafından da belirtilmiştir. İbn Mâce'nin, eserlerinden yararlandığı kişiler arasında, hadis eleştirmenlerinin şiddetli eleştirisine maruz kalmış simalar vardır. İşte bu durum da, *es-Sunen*'in kaynaklarının da zâti ve târihi değerinin bilinmesini bir bakıma zorunlu kılmaktadır.

2. RİVAYETİ VE NÜSHALARI: *es-Sunen*'in rivayeti yani bize intikali problemlili gözükmektedir. Çünkü ilgili bölümde de bahsettiğimiz gibi, *es-Sunen*'in rivâyetinde ciddi inkata'lar, ölmüş kişilerden rivâyetler ve 6-7 yaşındaki çocukların nakilde bulunmaları söz konusudur. Bu ise, *es-Sunen*'in değerinin düşmesine sebep olacak önemli bir kusurdur. Ayrıca müstensih tasarruflarının da gözden uzak tutulmaması gerekmektedir.

3. RİVAYET TEKNİĞİ: Esere daha telif edildiği günden itibaren, rivayet tekniği bakımından eleştiriler yöneltildiği görülmektedir. Bir ilim adamının

300 A'zamî, *age.*, s. 172.

ilmî kariyeri, eserlerinin bilimsel değeriyle doğru orantılı olması gerektiği halde, bu tenkitlere rağmen İbn Mâce için yapılan "sika", "sebt", "sadük" vb. tadil ifadelerinin ön plana çıkarılması dikkat çekicidir. Bizim tespitlerimize göre eserde *mevzû*, *metrûk* ve *munker* addedilen hadislerin sayısı 170'i bulmaktadır. *Merfû*, *mevkûf*, *munkatî* ve *maktû* hadislerin sayısı ise çok daha fazladır. Ayrıca pek çok ravisi de tenkide maruz kalmıştır.

Bütün bu hususlar göz önüne alınca, bir hadisin sadece "Kütüb-i Sittete" içerisinde bulunmasını onun sahih sayılması için yeterli sayma anlayışının hadîs metodolojisi açısından doğru olmadığı açıktır. Dolayısıyla İbn Mâce'nin *es-Sunen*'ine de bu açıdan ihtiyatla yaklaşılmalı, içindeki hadisler, sıhhatine emin olunduktan sonra delil kabul edilmelidir. Yani bu kaynaklardaki her bir haberin değeri bizzat incelenmek suretiyle verilmelidir. Çünkü bir hadisin kıymeti, içerisinde bulunduğu eser ya da eserler topluluğuyla değil, bizâtihi kendi değeriyle ölçülür.

EK.I: SUNEN'İN KAYNAKLARININ KÜTÜB-İ SİTTE'NİN DİĞER İMAMLARI TARAFINDAN KULLANIM DURUMU VE CERH-TA'DİL DEĞERLENDİRMESİ¹

İBN MÂCE'NİN ŞEYHİ	SUNEN'DEKİ HADİS SAYISI	BU ŞEYHTEN, BAŞKA HANGİ KAYNAKLARDA HADİS ALINDIĞI	CERH-TA'DİL Değerlendirmesi
1. ABBÂD b. VELİD ¹	7		Sadük
2. ABBÂD b. YA'KÜB ²	1	B, T	Sadük
3. ABBÂS b. ABDİLÂZİM el- ANBERİ ³	14	S.E, M	Sika, hâfiz
4. ABBÂS b. ABDULLAH el-VÂSİTİ ⁴	1		Sika, âbid
5. ABBÂS b. CA'FER ⁵	4		Sadük
6. ABBÂS b. MUHAMMED ed-DÜRİ ⁶	1	S.E	Sika, hâfiz
7. ABBÂS b. OSMÂN ⁷	19		Sadük, hata yapar
8. ABBÂS b. VELİD el-HALLÂL ed-DİMEŞKİ ⁸	18		Sadük
9. ABBÂS b. YEZİD ⁹	3		Sadük, hata yapar
10. ABDE b. ABDİLLAH el-HUZÂİ ¹⁰	4	S.E., B	Sika
11. ABDULHAMİD b. BEYÂN el-VÂSİTİ ¹¹	6	M, D	Sadük
12. ABDUL- KUDDÜS b. MUHAMMED ¹²	4	B, T	Sadük
13. ABDULLAH b. ABDİL-MU'MİN el-VÂSİTİ ¹³	1		Makbûl

1 Burada kullanılan rumuzlar ve anlamları şu şekildedir:

K.S: Kütüb-i Sitte

SH: Sahihayn

S.E: Sunen-i Erbaa

B: el-Buhâri

M: Muslîm

D: Ebû Dâvûd

T: et-Tirmizî

N: en-Nesâi

Ayrıca râvîlerin vefat tarihleri ve kendilerinden kimlerin rivâyette bulunduğu dair bilgiler, İbn Hacer'in *Tehzibü't-Tehzib'i* ile *ez-Zehabî'nin el-Kâşif*'inden; Cerh-Ta'dil Değerlendirmesi ise İbn Hacer'in *Takribü't-Tehzib*'inden istifade edilerek hazırlanmıştır.

14.	ABDULLAH b. AHMED b. BEŞİR b. ZEKVÂN ed-DİMEŞKİ ¹⁴	5	D	Sadûk
15.	ABDULLAH b. ÂMİR (EBŪ ÂMİR el-EŞ'ARİ) ¹⁵	2		Makbûl
16.	ABDULLAH b. ÂMİR b. ZURÂRE ¹⁶	14	M, D	Sadûk
17.	ABDULLAH b. CERRÂH ¹⁷	8	D	Sadûk, hata yapar
18.	ABDULLAH b. HAKEM b. EBİ ZİYÂD ¹⁸	2	D, T	Sadûk
19.	ABDULLAH b. IMRÂN ¹⁹	1		Sadûk
20.	ABDULLAH b. İSHÂK el-VÂSİTİ en-NÂKİD ²⁰	1		Sadûk
21.	ABDULLAH b. İSHÂK el-CEVHERİ ²¹	1		Sika, hâfiz
22.	ABDULLAH b. MUÂVİYE el-CUMAHİ ²²	5	D, T	Sika
23.	ABDULLAH b. MUHAMMED ez-ZUHRİ	3		
24.	ABDULLAH b. SAİD ²³	31	K, S	Sika
25.	ABDULLAH b. SÂLİM el-MEFLŪC ²⁴	1	D	Sika
26.	ABDULMELİK b. MUHAMMED er-RAKÂŞİ ²⁵	2		Sadûk, hata yapar
27.	ABDULVÂRİS b. ABDUSSAMED b. ABDULVÂRİS ²⁶	3	M, T, N	Sadûk
28.	ABDULVEHHÂB b. DAHHÂK ²⁷	6		Metrûk
29.	ABDU RABBİH b. HÂLİD en-NUMEYRİ EBU'L-MUGALLİS ²⁸	6		Makbûl
30.	ABDURRAHMÂN b. ABDİLLAH el-CEZERİ ²⁹	1		Makbûl
31.	ABDURRAHMÂN b. ABD'L-VEHHÂB ³⁰	5		
32.	ABDURRAHMÂN b. BİŞR b. HAKEM ³¹	3	SH, D	Sika
33.	ABDURRAHMÂN b. İBRAHİM ed-DİMEŞKİ (DUHAYM) ³²	73	B, D, N	Sika, hâfiz, mutkin
34.	ABDURRAHMÂN b. OMER ³³	5		Sika
35.	ABDUSSELÂM b. ÂSİM ³⁴	3		Makbûl
36.	AHMED b. ABDE ³⁵	45	K, S	
37.	AHMED b. ABDİLLAH b. YŪSUF el-AR'ARİ ³⁶	1		Mestûr (mechûlu'l-hâl)

38. AHMED b. ABDİRRAHMÂN b. BEKKÂR b. ABDİLMELİK b. VELİD b. BUSR b. EBİ ERTÂT ³⁷	1	T, N	Sadük
39. AHMED b. AMR b. es-SERH ³⁸	24	M, D, N	Sika
40. AHMED b. ÂSİM el-ABBÂDÂNİ ³⁹	1		Sika
41. AHMED b. BUDEYL ⁴⁰	1	T	Sadük, lehû evhâm
42. AHMED b. EBİ'L-HAVÂRÂ ed-DİMEŞKİ ⁴¹	2	D	
43. AHMED b. EZHER ⁴²	16	N	Sadük
44. AHMED b. İBRAHİM ed-DEVRAKİ ⁴³	1	M, D, T	Sika, hâfız
45. AHMED b. İSA el-MİSRİ ⁴⁴	3	SH, N	Sadük
46. AHMED b. MANSÛR b. YE SÂR (EBÛ BEKR) ⁴⁵	3		Sika, hâfız
47. AHMED b. MENİ ⁴⁶	7	K, S	Sika, hâfız
48. AHMED b. MİKDÂM EBU'L-EŞ'AS el-İCLİ ⁴⁷	2	B, T, N	Sadük
49. AHMED b. MUHAMMED b. YAHYÂ b. SAİD el-KATTÂN ⁴⁸	4		Sadük
50. AHMED b. OSMÂN b. HAJİM el-EVDİ ⁴⁹	4	SH, N	Sika
51. AHMED b. SÂBİT el-CEHLARİ ⁵⁰	7		Sadük
52. AHMED b. SAİD ed-DÂRİMİ ⁵¹	8	SH, D, T	Sika, hâfız
53. AHMED b. SİNÂN ⁵²	19	SH, D	Sika, hâfız
54. AHMED b. YÛSUF es-SULEMİ ⁵³	12	M, D, N	Hâfız, sadük
55. ALİ AMR el-ENSÂRİ ⁵⁴	1		
56. ALİ b. DÂVÛD ⁵⁵	1		Sadük
57. ALİ b. EBİ'L-HASİB	6		
58. ALİ b. HÂŞİM b. MERZÛK ⁵⁶	1		Sadük
59. ALİ b. İSMÂİL	1		
60. ALİ b. MEYMÛN er-RAKİ ⁵⁷	12	N	Sika
61. ALİ b. MUHAMMED et-TENÂPİSİ ⁵⁸	357		Sika, âbid

62.	ALİ b. MUNZİR (el-KÜFİ) ⁵⁹	13	T, N	Sadük, şü
63.	ALİ b. SELEME en-NEYSÂBÜR ⁶⁰	3		Sadük
64.	ALKAME b. AMR ed-DÂRİMİ ⁶¹	4		Sadük
65.	AMMÂR b. HÂLİD el-VÂSİTİ ⁶²	3	N	Sika
66.	AMMÂR b. TÂLÛT ⁶³	1		Sika
67.	AMR b. ABDULLAH el-EVDÎ ⁶⁴	10		Sika
68.	AMR b. ALİ EBÛ HAFS es-SAYRAFÎ ⁶⁵	3	K.S	Sika, hâfiz
69.	AMR b. EBİ ÂSİM en-NEBİL ⁶⁶	1		
70.	AMR b. OSMAN b. SAİD b. KESİR b. DİNÂR el-HİMSİ ⁶⁷	15	D, N	Sadük
71.	AMR b. RÂFİ' el-BECELİ el-KAZVİNÎ ⁶⁸	27		Sika, sebt
72.	AMR b. SEVVÂD el-MİSRÎ ⁶⁹	5	M, N	Sika
73.	BEKR b. ABULVEHHÂB ⁷⁰	1		Sadük
74.	BEKR b. HALEF(EBÛ BİŞR) ⁷¹	56	D	Sadük
75.	BİŞR b. ÂDEM ⁷²	6	D,T	Sadük, fihl leyyin
76.	BİŞR b. HİLÂL es-SAVVÂF ⁷³	14	S.E, M	Sika
77.	BİŞR b. MUÂZ ed-DARİR ⁷⁴	6	T, N	Sadük
78.	CAFER b. MUSÂFİR ⁷⁵	6	D, T	Sadük, bazen hata yapar
79.	CEMİL b. HASAN b. CEMİL el-ATAKÎ ⁷⁶	10		Sadük, hata yapar
80.	CUBÂRE b. MUĞALLİS ⁷⁷	21		Zayıf
81.	DÂVÛD b. RUŞEYD ⁷⁸	1	SH, D, N	Sika
82.	DÂVÛD b. SULEYMÂN el-ASKERÎ ⁷⁹	2	N	Sadük
83.	EBÛ AHMED el-MERRÂR (veya Murâr) b. HAMMÛYE ⁸⁰	1		Sika, ârif
84.	EBÛ ÂMİR ABDULLAH b. ÂMİR b. BERRÂD b. YÛSUF b. EBİ BURDE b. EBİ MUSA el-EŞ'ARİ	1		

85.	EBU'L-AHVAS (MUHAMMED b. EBİ'L-KÂSİM) ⁴¹	1	S.E	Makbûl
86.	EBUBEKR b. EBİ ŞEYBE ⁴²	1071	SH, D, N	Sika, hâfiz
87.	EBÜ BEKR b. HALEF	2		
88.	EBÜ BEKR b. HALLÂD el-BÂHİLÎ	26		
89.	EBÜ DÂVÛD (SULEYMÂN b. TEVBE) ⁴³	2		Sadûk
90.	EBÜ ĞASSÂN (MUHAMMED b. AMR ZUNEYC) ⁴⁴	1	M. D	Sika
91.	EBU'L-HASAN b. SELEME	2		
92.	EBÜ HÂTİM ⁴⁵	1		
93.	EBÜ HİŞÂM er-RIFÂÎ MUHAMMED b. YEZİD ⁴⁶	3	M. T	Leyse bi'l-kaviyy
94.	EBÜ HUREYRE es-SAYRAFÎ (MUHAMMED b. FİRÂS) ⁴⁷	1	T	Sadûk
95.	EBÜ İSHÂK el-HEREVÎ İBRAHİM b. ABDİLLAH b. HÂTİM ⁴⁸	6	T	Sadûk, hâfiz
96.	EBÜ İSHÂK eş-ŞÂFİİ (İBRAHİM b. MUHAMMED b. ABBÂS) ⁴⁹	7		Sadûk
97.	EBU'L-KÂSİM b. EBİ DAMRA (NASR b. MUHAMMED b. SULEYMÂN el-HİMSİ) ⁵⁰	1		
98.	EBÜ KURAYB ⁵¹	87	*	Sika, hâfiz
99.	EBÜ MERVÂN MUHAMMED b. OSMAN el-OSMÂNÎ ⁵²	38		Sadûk, hata yapar
100.	EBÜ MES'ÛD (MUHAMMED b. ABDULLAH b. UBEYD b. AKİL) ⁵³	1	D, N	Sadûk
101.	EBÜ MUS'AB (AHMED b. EBİ BEKR el-MEDENÎ) ⁵⁴	18		Sadûk
102.	EBÜ OMER (HAFS b. OMER) ⁵⁵	11		Lâ be'se bihi
103.	EBÜ OSMAN el-BUHÂRÎ SAİD b. SA'D ⁵⁶	2	D, N	
104.	EBÜ ŞUAYB	1		
105.	EBÜ SAİD (ABDULLAH b. SAİD) ⁵⁷	2	K.S	Sika
106.	EBÜ SAİD (SUFYÂN b. ZİYÂD el-MUEDDEB) ⁵⁸	1		Sadûk, yehimu
107.	EBU'S-SÂİB (SELM b. CUNÂDE) ⁵⁹	2	T	Sika, bazen muhalefet eder

108. EBU'S-SAKR YAHYÁ b. YEZDÁD el-ASKERİ ¹⁰⁸	1		Makbûl
109. EBÚ SEVR (İBRAHİM b. HÁLİD) ¹⁰⁹	1	D	Sika
110. EBÚ UBEYD (MUHAMMED b. UBEYD b. MEYMÚN el-MEDENİ) ¹¹⁰	2	B	Sadúk, hata yapar
111. EBÚ UBEYDE b. EBİ'S-SEFER ¹¹¹	1		Sadúk, yehimu
112. EBÚ UMEYR (İSÁ b. MUHAMMED en-NAHHÁS er-REMLİ) ¹¹²	5	D, N	Sika, fâdil
113. EBÚ YÛSUF b. SAYDALÂNİ (MUHAMMED b. AHMED er-RAİCİ) ¹¹³	6	N	Sika, hâfiz
114. EYYÛB b. MUHAMMED el-HÂŞİMİ ¹¹⁴	3		Sika
115. EYYÛB b. MUHAMMED er-RAİCİ ¹¹⁵	3	D, N	Sika
116. EZHER b. MERVÂN ¹¹⁶	14	T	Sadúk
117. FADL b. YAKÛB el-CEZERİ ¹¹⁷	1	D	Sadúk
118. FADL b. YAKÛB er-RUHÂMİ ¹¹⁸	1	B	Sika, hâfiz
119. ĞİYÁS b. CA'FER er-RAHABİ ¹¹⁹	1		Sadúk
120. HALİL b. AMR (EBÚ AMR) ¹²⁰	4		
121. HARMELE b. YAHYÁ ¹²¹	43	M, N	Sadúk
122. HÂRÛN b. ABDİLLAH el-HAMMÁLİ ¹²²	8	S.E, M	Sika
123. HÂRÛN b. HAYYÂN (el-KAZVİNİ) ¹²³	2		Sika, âlim
124. HÂRÛN b. İSHÂK el-HEMĐÂNİ ¹²⁴	8	T, N	Sadúk
125. HÂRÛN b. SAİD el-EYLİ (EBÚ CA'FER) ¹²⁵	6	M, D, N	Sika, fâdil
126. HASAN b. ALİ b. AFFÂNİ ¹²⁶	1		Sadúk
127. HASAN b. ALİ el-HALLÂLİ ¹²⁷	21	SH, D, T	Sika, hâfiz
128. HASAN b. ARAFA ¹²⁸	2	T	Sadúk
129. HASAN b. BEYÂN	1		
130. HASAN b. DÂVÛD el-MUNKEDİRİ ¹²⁹	1	N	Lâ be'se bihi

131. HASAN b. EBİ'R-RABİ'(el-BECELİ) ¹²²	3	K, S	Sika
132. HASAN b. HAMMÂD ¹²³	2	D, N	Sadük
133. HASAN b. KAZ'A ¹²¹	1	T, N	Sadük
134. HASAN b. MUHAMMED b. es-SABBÂH ¹²⁵	2	S, E	Sika
135. HÂTİM b. BEKR ed-DABİ (EBÜ AMR) ¹²⁶	1		Makbûl
136. HÂTİM b. NASR ed-DABİ ¹²⁷	1	D	Meçhûl
137. HAVSERA b. MUHAMMED ¹²⁸	2		Sadük
138. HEDİYYE b. ABDİLVEHHÂB ¹²⁹	5		Sadük, bazen vehm eder
139. HENNÂD b. SERİ ¹³⁰	26	S, E, M	Sika
140. HİŞÂM b. ABDİLMELİK el-HİMSİ (EBUT-TAKİ) ¹³¹	3	D, N	Sadük, bazen vehm eder
141. HİŞÂM b. AMMÂR ¹³²	293	S, E, B	Sadük
142. HİŞÂM b. HÂLİD el-EZRAK ¹³³	4	D	Sadük
143. HİŞÂM b. SEVVÂR	1		
144. HUBEYŞ b. MUBEŞŞİR ¹³⁴	1		Sika, fakih
145. HUDBE b. ABDİLVEHHÂB ¹³⁵	1		Sadük, bazen vehm eder
146. HUMEYD b. MES'ADE ¹³⁶	18	S, E, M	Sadük
147. HUSEYN b. CUNEYD ed-DÂMEGÂNİ ¹³⁷	1	D	Lâ be'se bih
148. HUSEYN b. EBİ'S-SERİYY el-ASKALÂNİ ¹³⁸	3		Zayıf
149. HUSEYN b. HASAN el-MERVEZİ ¹³⁹	7	T	Sadük
150. HUSEYN b. MEHDİ ¹⁴⁰	4	T	Sadük
151. HUSEYN b. SELEME el-YUHMEDİ ¹⁴¹	1	T	Sadük
152. İBRAHİM b. MUHAMMED el-HALEBİ ¹⁴²	1		Sadük, hata yapar
153. İBRAHİM b. MUHAMMED b. YÜSUF el-FİRYÂBİ ¹⁴³	5		Sadük

154. İBRAHİM b. MUNZİR el-HİZÂMÎ ¹⁴⁴	26	B, T, N	Sadük
155. İBRAHİM b. MUSTEMİR el-URÜKÎ ¹⁴⁵	4	D, N	Sadük
156. İBRAHİM b. SAİD el-CEVHERİ ¹⁴⁶	5	S.E, M	Sıka, hâfız
157. İMRÂN b. MUSA el-LEYSİ ¹⁴⁷	10	T, N	Sadük
158. İŞÂ b. HAMMÂD el-MISRÎ ¹⁴⁸	12	M, D, N	Sıka
159. İŞÂ b. YÛNUS er-REMLÎ ¹⁴⁹	2	N	
160. İSHÂK b. İBRAHİM b. HABİB ¹⁵⁰	5	T, N	Sıka
161. İSHÂK b. İBRAHİM es-SAVVÂK ¹⁵¹	1		Sadük
162. İSHÂK b. İSMAİL b. ALÂ el-EYLÎ ¹⁵²	2	N	Sadük
163. İSHÂK b. MANSÛR ¹⁵³	23	SH, T, N	Sıka, sebt
164. İSHÂK b. MUSA el-HATMÎ (EBÛ MUSA el-ENSÂRÎ) ¹⁵⁴	3	M, T, N	Sıka, mutkîn
165. İSHÂK b. VEHB el-VÂSİTÎ ¹⁵⁵	1	B	Sadük
166. İSMAİL b. ABDİLLAH er-RAKÎ ¹⁵⁶	6		Sadük
167. İSMAİL b. BEHRÂM ¹⁵⁷	2		Sadük
168. İSMAİL b. BİŞR b. MANSÛR ¹⁵⁸	2	D	Sadük
169. İSMAİL b. EBİ KERİME el-HARRÂNÎ ¹⁵⁹	2	N	
170. İSMAİL b. ESED ¹⁶⁰	5	D	
171. İSMAİL b. HAFS el-EYLÎ ¹⁶¹	3	N	Sadük
172. İSMAİL b. HİBBÂN b. VÂKİD es-SEKAFÎ (EBÛ İSHÂK el-VÂSİTÎ) ¹⁶²	1		Sadük
173. İSMAİL b. İBRAHİM el-BÂLİSÎ ¹⁶³	2		Sıka
174. İSMAİL b. MUHAMMED et-TALHÎ ¹⁶⁴	5		Sadük, yehîmu
175. İSMAİL b. MUSA es-SUDDÎ ¹⁶⁵	15	D, T	Sadük, hata yapar
176. İSMAİL b. TEVBÊ ¹⁶⁶	7		Sadük

177. İSMET b. FADL ¹⁶⁷	3	N	Sika
178. KÂSİM b. MUHAMMED b. ABBÂD el-MUHELLEBİ ¹⁶⁸	1		Sika
179. KÂSİM b. ZEKERİYÂ b. DİNÂR ¹⁶⁹	2	M, T, N	Sika
180. KESİR b. UBEYD el-HİMSİ ¹⁷⁰	5	D, N	Sika
181. KURDUS b. EBİ ABDİLLAH el-VÂSİTİ	1		
182. MAHMÛD b. ĞAYLÂN ¹⁷¹	8	SH, T, N	Sika
183. MAHMÛD b. HÂLİD ed-DİMEŞKİ ¹⁷²	5	D, N	Sika
184. MAHMÛD b. HIDAŞ ¹⁷³	1	N	Sadûk
185. MECZEE b. SUFYÂN b. ESİD ¹⁷⁴	1		Makbûl
186. MESRÛK b. MERZUBÂN ¹⁷⁵	1		Sadûk, lehu evham
187. MUCÂHİD b. MUSA ¹⁷⁶	3	S.E, M	Sika
188. MUHAMMED b. ABÂDE el-VÂSİTİ ¹⁷⁷	2	B, D	Sadûk
189. MUHAMMED b. ABBÂD b. ÂDEM ¹⁷⁸	2	N	Makbûl
190. MUHAMMED b. ABD'L-A'LÂ es-SAN'ÂNİ ¹⁷⁹	8		Sika
191. MUHAMMED b. ABDİLÂZİZ ¹⁸⁰	1	S.E, B	Sika
192. MUHAMMED b. ABDULLAH b. HAFS b. HİŞÂM b. ZEYD b. ENES b. MÂLİK ¹⁸¹	2		Sadûk
193. MUHAMMED b. ABDULLAH b. NUMEYR ¹⁸²	106	K.S	Sika, hâfiz, fâdil
194. MUHAMMED b. ABDULLAH er-RAKİ ¹⁸³	2		
195. MUHAMMED b. ABDULLAH b. UBEYD b. AKİL ¹⁸⁴	1	D, N	Sadûk
196. MUHAMMED b. ABDULLAH b. YEZİD ¹⁸⁵	1		Sika
197. MUHAMMED b. ABDİLMELİK b. EBİŞ-ŞEVÂRİB ¹⁸⁶	28	M, T, N	Sadûk
198. MUHAMMED b. ABDİLMELİK b. ZENCEVEYH EBÛ BEKR ¹⁸⁷	1	S.E	Sika
199. MUHAMMED b. ABDURRAHMÂN b. AH'L-HUSEYN el-CU'Fİ ¹⁸⁸	2		

200. MUHAMMED b. AKİL b. HUVEYLİD en-NEYSABÜRİ ¹¹⁶¹	3		Sadük
201. MUHAMMED b. BEŞŞÂR ¹¹⁶²	185	K.S	Sika
202. MUHAMMED b. CÂBİR el-MUHÂRİBİ ¹¹⁶³	1		Sadük
203. MUHAMMED b. EBÂN el-BELHÎ ¹¹⁶⁴	2	S.E, B	Sika, hâfız
204. MUHAMMED b. EBÎ HÂLİD el-KAZVİNİ ¹¹⁶⁵	1		Makbûl
205. MUHAMMED b. EBÎ'L-HUSEYN (EBÛ CA'FER)	1		
206. MUHAMMED b. EBÎ OMER el-ADENÎ	16		
207. MUHAMMED b. HALEF el-ASKALÂNİ ¹¹⁶⁶	11		Sadük
208. MUHAMMED b. HÂLİD b. ABDİLLAH el-VÂSİTÎ ¹¹⁶⁷	2		Zayıf
209. MUHAMMED b. HÂLİD b. HİDÂŞ ¹¹⁶⁸	4	D	Sadük
210. MUHAMMED b. HAMİD	1		
211. MUHAMMED b. HÂRİS el-MİSRÎ ¹¹⁶⁹	5		Sadük
212. MUHAMMED b. HASSÂN el-EZRAKÎ ¹¹⁷⁰	1		Sika
213. MUHAMMED b. HUMEYD (EBÛ ABDULLAH) ¹¹⁷¹	6	D, T	Hâfız, zayıf
214. MUHAMMED b. İBRAHİM ed-DİMEŞKÎ ²²⁰⁰	2		Munkeru'l-hadis
215. MUHAMMED b. İSHÂK ²²⁰¹	1		Sadük
216. MUHAMMED b. İSMÂİL	6		
217. MUHAMMED b. İSMÂİL b. BUHTERÎ el-VÂSİTÎ ²²⁰²	2	T	Sadük
218. MUHAMMED b. İSMÂİL er-RÂZİ ²²⁰³	2		Sadük
219. MUHAMMED b. İSMÂİL b. SEMURÂ ²²⁰⁴	9	T, N	Sika
220. MUHAMMED b. MA'MER ²²⁰⁵	2	K.S	Sadük
221. MUHAMMED b. MEYMÛN el-MEKKÎ ²²⁰⁶	2	T, N	Sadük, bazen hata yapar
222. MUHAMMED b. MUEMMEL b. es-SABBÂH ²²⁰⁷	2		Sadük

223. MUHAMMED MUSA el-VASİTİ ²⁰⁸	2	SH	Sadük
224. MUHAMMED b. MUSAFFA el-HİMSİ ²⁰⁹	27	D, N	Sadük, İehu evhâm, mudellis
225. MUHAMMED b. MUSENNÂ ²¹⁰	32	K.S	Sika, sebt
226. MUHAMMED b. OMER b. ALİ el-MUKADEMİ ²¹¹	1	S.E	Sadük
227. MUHAMMED b. OMER b. HEYYÂC ²¹²	4	T, N	Sadük
228. MUHAMMED b. OMER el-MUKRİ ²¹³	1		Lâ yu'raf
229. MUHAMMED b. OMER b. VELİD el-KİNDİ ²¹⁴	1	T	Sadük
230. MUHAMMED b. OSMÂN b. KERÂME ²¹⁵	1	B, D, T	Sika
231. MUHAMMED b. RUMHİ ²¹⁶	95	M	Sika, sebt
232. MUHAMMED b. SABBÂH ²¹⁷	102	K.S	Sika, hâfız
233. MUHAMMED b. SAİD b. YEZİD b. İBRAHİM et-TUSTERİ ²¹⁸	3		Makbûl
234. MUHAMMED b. SA'LEBE b. SEVÂ ²¹⁹	2		Sadük
235. MUHAMMED b. SELEME el-MİSRİ EBU'L-HÂRİS el-MURÂDİ ²²⁰	1	M, D, N	Sika, sebt
236. MUHAMMED b. SEVÂB ²²¹	1		Sadük
237. MUHAMMED b. SULEYMÂN b. HİŞÂM el-BAĞDÂDİ ²²²	1		Zayîf
238. MUHAMMED b. (ŞUAYB) b. ŞÂBÜR er-RAKİ ²²³	1	S.E	Sadük, sahihu'l-kitâb
239. MUHAMMED b. TARİF ²²⁴	9	M, D, N	Sadük
240. MUHAMMED b. UBÂDE el-VASİTİ ²²⁵	1	B, D	Sadük
241. MUHAMMED b. UBEYD b. AKİL	1		
242. MUHAMMED b. UBEYD b. MEYMÛN el-MEDENİ ²²⁶	3	B	Sadük, hata yapar
243. MUHAMMED b. UBEYD b. SA'LEBE el-HİMMÂNİ ²²⁷	1		Makbûl
244. MUHAMMED b. UBEYD b. UTBE b. ABDİRRAHMÂN el-KİNDİ ²²⁸	2		Sadük
245. MUHAMMED b. VELİD ²²⁹	1		

246. MUHAMMED b. YAHYÂ el-EZDÎ ²⁴⁰	2		
247. MUHAMMED b. YAHYÂ b. EBİ OMER el-ADENÎ ²⁴¹	1	M, T, N	Sadük, gaflet sahibi
248. MUHAMMED b. YAHYA en-NEYSÂBŪRÎ (ez-ZUHLÎ) ²⁴²	183	S.E, B	Sika, hâfiz
249. MUHAMMED b. YEZİD el-ESFÂTÎ ²⁴³	1		Sadük
250. MUHAMMED b. ZİYÂD ²⁴⁴	7	B	Sadük, hata yapar
251. MUHRİZ b. SELEME el-ADENÎ ²⁴⁵	9	D	Sadük
252. MUSA b. ABDİRRAHMÂN (EBŪ İSÂ el-MESRŪKÎ) ²⁴⁶	3	T, N	Sika
253. MUSA b. MERVÂN er-RAKÎ ²⁴⁷	1	D, N	
254. MUS'AB b. ABDİLLAH ez-ZUBEYRÎ ²⁴⁸	1	N	Sadük
255. NASR b. ABDİRRAHMÂN el-VEŞŞÂ ²⁴⁹	1	T	Sika
256. NASR b. ALİ el-CEHZAMÎ ²⁵⁰	66	K.S	Sebt
257. OMER b. HİŞÂM ²⁵¹	1		Makbül
258. OMER b. RÂFİ'	1		
259. OMER b. ŞEBBE b. ABİDE b. ZEYD ²⁵²	3		Sadük
260. OSMÂN b. EBİ ŞEYBE ²⁵³	46	SH, D	Sika, hâfiz
261. OSMÂN b. İSMÂİL b. İMRÂN el-HUZELİ ed-DİMEŞİKÎ ²⁵⁴	2		Makbül
262. RABİ' b. SULEYMÂN ²⁵⁵	1	K.S	Sika
263. RACÂ b. MURACCÂ es-SEMERKANDÎ ²⁵⁶	2	D	Sika, hâfiz
264. RÂŞİD b. SAİD b. RÂŞİD er-REMLÎ ²⁵⁷	7		Sadük
265. RAVH b. FERAC ²⁵⁸	1		Sadük
266. RIZKULLAH b. MUSA ²⁵⁹	1	N	Sadük, yehimu
267. SAİD b. MERVÂN ²⁶⁰	1	B	Sadük
268. SAİD b. SUVEYD	1		
269. SAİD b. YAHYÂ b. EZHER el-VÂSİTÎ ²⁶¹	2	M	Sika
270. SÂLİH b. MUHAMMED b. YAHYÂ b. SAİD el-KATTÂN ²⁶²	1		Makbül
271. SEHL b. EBİ SEHL (SEHL b. EBİ'S-SUĞDÎ) ²⁶³	27		Sadük
272. SELEME b. ŞEBİB ²⁶⁴	1	S.E, M	Sika

273. SUFYÂN b. VEKÎ ²⁵⁵	13	T	Önceleri sadük
274. SUVEYD b. SAİD ²⁵⁶	63	M	Önceleri sadük
275. ŞUCÂ' b. MAHLED (EBU'L-FADL) ²⁵⁷	1	M, D	Sadük
276. TEMİM b. MUNTASİR el-VÂSİTİ ²⁵⁸	2	D, N	Sika, zâbit
277. UBEYD b. ESBÂT b. MUHAMMED el-KURÂŞİ ²⁵⁹	1	T	Sadük
278. UBEYDULLAH b. ABDİLKERİM (EBÛ ZUR'A er-RÂZİ) ²⁶⁰	4	M, T, N	Sika, hâfız
279. UBEYDULLAH b. CEHM el-ENMÂTİ ²⁶¹	2		Makbûl
280. UBEYDULLAH b. YÛSUF el-CUBEYRİ ²⁶²	4		Sadük
281. UKBE b. MUKRAM ²⁶³	3	M, D, T	Sika
282. VÂSİL b. ABDİL-ALÂ ²⁶⁴	4	S.E, M	Sika
283. VELİD b. AMR b. SUKEYN ²⁶⁵	3		
284. YAHYÂ b. DURUST ²⁶⁶	1		Sika
285. YAHYÂ b. FADL ²⁶⁷	2	D	Sadük
286. YAHYÂ b. HABİB b. ARABİ ²⁶⁸	2	S.E, M	Sika
287. YAHYA b. HAKİM ²⁶⁹	28	D, N	Sika, hâfız, Âbid
288. YAHYÂ b. HALEF (EBÛ SELEME) ²⁷⁰	11	M, D, T	Sadük
289. YAHYÂ b. HIZÂM ²⁷¹	1		Makbûl
290. YAHYÂ b. MUALLÂ b. MANSÛR ²⁷²	1		Sadük
291. YAHYÂ b. OSMÂN b. SAİD b. KESİR b. DİNÂR el-HİMSİ ²⁷³	6	N	Sadük, âbid
292. YAHYÂ b. OSMÂN b. SÂLİH el-MİSRİ ²⁷⁴	2		Sadük, şii
293. YA'KÛB b. HUMEYD b. KÂSİB el-MEDENİ ²⁷⁵	52	B	Sadük, bazen vehm eder
294. YA'KÛB b. İBRAHİM ed-DEVRAKİ ²⁷⁶	6	K.S	Sika
295. YEZİD b. ABDİLLAH el-YEMÂNİ ²⁷⁷	2		Makbûl
296. YÛNUS b. ABDİL-ALÂ ²⁷⁸	14	M, N	Sika

297. YÛSUF b. HAMMÂD el-MANÎ ²⁷⁰	2	M, T, N	Sika
298. YÛSUF b. MUSA el-KATTÂN ²⁸⁰	4	B, D, T	Sadûk
299. ZEYD b. AHZEM (EBÛ TÂLİB) ²⁸¹	7	S.E, B	Sika, hâfız
300. ZİYÂD b. YAHYÂ EBÛ'L-HATTÂB ²⁸²	1	K.S	Sika
301. ZUBEYR b. BEKKÂR ²⁸³	1		Sika
302. ZUHEYR b. HARB (EBÛHAYSEME) ²⁸⁴	2	SH, D, N	Sika, sebt
303. ZUHEYR b. MUHAMMED ²⁸⁵	3		Sika

GENEL TOPLAM	TOPLAM	RÂVİLER							
	HADİS	K.S	SH	S.E	B	M	D	T	N
	4341	16	13	22	23	36	63	51	68

- 1 (ö.h.262) İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, V/108, *Takribu't-Tehzib*, I/394.; *ez-Zehabi*, *el-Kâşif*, II/63, no: 2601.
- 2 (ö.h.250) *el-Kâşif*, II/63, no: 2603.; *Takrib*, I/394-395.
- 3 (ö.h.246) *Tehzibu't-Tehzib*, V/121. *Takrib*, I/397; *el-Kâşif*, II/109, no: 2623.
- 4 (ö.h.267) *el-Kâşif*, II/66, no: 2620.; *Takrib*, I/397.
- 5 (ö.h.258) *Tehzibu't-Tehzib*, V/115. *Takrib*, I/396.; *el-Kâşif*, II/65, no: 2612.
- 6 (185-271) *Tehzibu't-Tehzib*, V/129. *Takrib*, I/399.; *el-Kâşif*, II/68, no: 2631.
- 7 [176-239] *Tehzibu't-Tehzib*, V/124. *Takrib*, I/398.; *el-Kâşif*, II/67, no: 2627.
- 8 (ö.h.238) *Tehzibu't-Tehzib*, V/132. *Takrib*, I/399.; *el-Kâşif*, II/69, no: 2635.
- 9 (ö.h.258) *Tehzibu't-Tehzib*, V/134. *Takrib*, I/400.; *el-Kâşif*, II/69, no: 2631.
- 10 (ö.h.258) *Takrib*, I/530.; *el-Kâşif*, II/223, no: 3573.
- 11 (ö.h.244) *Takrib*, I/ 467; *el-Kâşif*, II/149, no: 3133.
- 12 (ö.h.212) *Tehzibu't-Tehzib*, VI/369. *Takrib*, I/515.; *el-Kâşif*, II/204, no: 3467.
- 13 *Takrib*, I/430.; *el-Kâşif*, II/105, no: 2862.
- 14 (ö.h.242) *Takrib*, I/401.; *el-Kâşif*, II/71, no: 2646.
- 15 *Tehzibu't-Tehzib*, V/270. *Takrib*, I/424.; *el-Kâşif*, II/99, no: 2822.
- 16 (ö.h.237) *Takrib*, I/425.; *el-Kâşif*, II/99, no: 2824.
- 17 (ö.h.237) *Tehzibu't-Tehzib*, V/169. *Takrib*, I/406.; *el-Kâşif*, II/77, no: 2686.
- 18 (ö.h.255) *Tehzibu't-Tehzib*, V/190. *Takrib*, I/410.; *el-Kâşif*, II/81, no: 2714.
- 19 *Tehzibu't-Tehzib*, V/343. *Takrib*, I/438.; *el-Kâşif*, II/115, no: 2922.
- 20 *Takrib*, I/402.; *el-Kâşif*, II/72, no: 2652.
- 21 (ö.h.257) *Takrib*, I/402.; *el-Kâşif*, II/72, no: 2653.
- 22 (ö.h.243) *Tehzibu't-Tehzib*, VI/38. *Takrib*, I/452.; *el-Kâşif*, II/133, 3030.
- 23 (167-257) *Tehzibu't-Tehzib*, V/236. *Takrib*, I/419.; *el-Kâşif*, II/91, no: 775.
- 24 (ö.h.235) *Tehzibu't-Tehzib*, V/228. *Takrib*, I/417.; *el-Kâşif*, II/89, no: 2763.
- 25 (190-276) *Tehzibu't-Tehzib*, VI/419. *Takrib*, I/522.; *el-Kâşif*, II/214, no: 3522.
- 26 (ö.h.252) *Tehzibu't-Tehzib*, VI/327. *Takrib*, I/527.; *el-Kâşif*, II/219, no: 3556.
- 27 (ö.h.245) *Tehzibu't-Tehzib*, VI/446. *Takrib*, I/527, 8.; *el-Kâşif*, II/220, no: 3561.
- 28 (ö.h.242) *Takrib*, I/470.; *el-Kâşif*, II/153, no: 3163.
- 29 *Takrib*, I/488.; *el-Kâşif*, II/172, no: 3284.
- 30 *Tehzibu't-Tehzib*, VI/222.; *el-Kâşif*, II/174, no: 3296.
- 31 (ö.h.260), *Tehzibu't-Tehzib*, VI/144, 145. *Takrib*, I/473.; *el-Kâşif*, II/157, no: 3186.

- 32 (170-245) *Tehzibu't-Tehzib*, VI/131. *Takrib*, I/471.; *el-Kâşif*, II/154, no: 3169.
- 33 (188-246 veya 250) *Tehzibu't-Tehzib*, VI/234. *Takrib*, I/492.; *el-Kâşif*, II/178, no: 3314.
- 34 *Tehzibu't-Tehzib*, VI/322. *Takrib*, I/506.; *el-Kâşif*, II/194, no: 3414.
- 35 (ö.h.245) *el-Kâşif*, I/64, no: 59.
- 36 *Takrib*, I/19.; *el-Kâşif*, I/62, no: 51.
- 37 (ö.h.246 veya 248) *Tehzibu't-Tehzib*, I/52. *Takrib*, I/19.; *el-Kâşif*, I/63, no: 53.
- 38 (170-250) *Tehzibu't-Tehzib*, I/64. *Takrib*, I/23.; *el-Kâşif*, I/66, no: 69.
- 39 *Tehzibu't-Tehzib*, VI/45. *Takrib*, I/17.; *el-Kâşif*, I/61, no: 44.
- 40 (ö.h.258) *Tehzibu't-Tehzib*, I/17-18. *Takrib*, I/11.; *el-Kâşif*, I/52, no: 10.
- 41 (ö.h.246) *el-Kâşif*, I/62, no: 50.; *Takrib*, I/14.
- 42 (ö.h.263) *Tehzibu't-Tehzib*, I/11. *Takrib*, I/10.; *el-Kâşif*, I/51, no: 4.
- 43 (168- 246) *Tehzibu't-Tehzib*, I/10. *Takrib*, I/10.; *el-Kâşif*, I/50, no: 2.
- 44 (ö.h.243) *Takrib*, I/23.; *el-Kâşif*, I/67, no: 70.
- 45 (ö.h.265) *Tehzibu't-Tehzib*, I/83. *Takrib*, I/26.; *el-Kâşif*, I/71, no: 90.
- 46 (160-244 veya 263) *Tehzibu't-Tehzib*, I/28. *Takrib*, I/27.; *ez-Zehebî*, *Tezlicira*, II/545. *el-Kâşif*, I/71, no: 91.
- 47 (ö.h.253) *Takrib*, I/26.; *el-Kâşif*, I/70, no: 88.
- 48 (ö.h.258) *Takrib*, I/25.; *el-Kâşif*, I/70, no: 84.
- 49 (ö.h.261) *Takrib*, I/21.; *el-Kâşif*, I/65, no: 63.
- 50 (h. 255'te sağ) *Tehzibu't-Tehzib*, I/21. *Takrib*, I/12.; *el-Kâşif*, I/53, no: 14.
- 51 (ö.h.253) *Tehzibu't-Tehzib*, I/31. *Takrib*, I/15.; *el-Kâşif*, I/58, no: 32.
- 52 (ö.h.259) *Tehzibu't-Tehzib*, I/34. *Takrib*, I/16.; *el-Kâşif*, I/59, no: 36.
- 53 (ö.h.264) *Tehzibu't-Tehzib*, I/91. *Takrib*, I/29.; *el-Kâşif*, I/73, no: 101.
- 54 (ö.h.259) *el-Kâşif*, II/292, no: 4007..
- 55 (ö.h.266) *Tehzibu't-Tehzib*, VII/317. *Takrib*, II/36.; *el-Kâşif*, II/284, no: 3967.
- 56 *Takrib*, II/45.; *el-Kâşif*, II/297, no: 4037.
- 57 (ö.h.245, 246 veya 247) *Tehzibu't-Tehzib*, VII/389. *Takrib*, II/45.; *el-Kâşif*, II/296, no: 4031.
- 58 (ö.h.233 veya 235) *Tehzibu't-Tehzib*, VII/378. *Takrib*, II/43.; *el-Kâşif*, II/294, no: 4019.
- 59 (ö.h.256) *Tehz. Tehz.*, VII/386. *Takrib*, II/44.; *el-Kâşif*, II/296, no: 4029.
- 60 (ö.h.252) *Takrib*, II/37.; *el-Kâşif*, II/286, no: 3977.
- 61 (ö.h.256) *Takrib*, II/31.; *el-Kâşif*, II/277, no: 3926.
- 62 (ö.h.260) *Tehzibu't-Tehzib*, VII/399. *Takrib*, II/47.; *el-Kâşif*, II/299, no: 4046.
- 63 *Tehzibu't-Tehzib*, VII/403. *Takrib*, II/48.; *el-Kâşif*, II/300, no: 4052.
- 64 (ö.h.250) *Tehzibu't-Tehzib*, VIII/62. *Takrib*, II/73.; *el-Kâşif*, II/334, no: 4246.
- 65 (ö.h.249) *Tehzibu't-Tehzib*, VIII/81. *Takrib*, II/75.; *el-Kâşif*, II/337, no: 4263.
- 66 (ö.h.242) *Tehzibu't-Tehzib*, VIII/55.; *el-Kâşif*, II/332, no: 4237.
- 67 (ö.h.250) *Tehzibu't-Tehzib*, VIII/76. *Takrib*, II/74.; *el-Kâşif*, II/336, no: 4255.
- 68 (ö.h.237) *Tehzibu't-Tehzib*, VIII/32. *Takrib*, II/69.; *el-Kâşif*, II/328, no: 4218.
- 69 (ö.h.245) *Takrib*, II/72.; *el-Kâşif*, II/331, no: 3232.
- 70 (ö.h.250?) *Tehzibu't-Tehzib*, I/485. *Takrib*, I/106.; *el-Kâşif*, I/162, no: 637.
- 71 (ö.h.240) *Tehzibu't-Tehzib*, I/480. *Takrib*, I/105.; *el-Kâşif*, I/161, no: 630.
- 72 (ö.h.254), *Tehzibu't-Tehzib*, I/442. *Takrib*, I/98.; *el-Kâşif*, I/154, no: 576.
- 73 (ö.h.247) *Takrib*, I/102.; *el-Kâşif*, I/158, no: 605.
- 74 (ö.h.245) *Tehzibu't-Tehzib*, I/458. *Takrib*, I/101.; *el-Kâşif*, I/157, no: 600.
- 75 (ö.h.254) *Tehzibu't-Tehzib*, II/106. *Takrib*, I/132.; *el-Kâşif*, I/186, no: 811.
- 76 *Tehzibu't-Tehzib*, II/113. *Takrib*, I/134.; *el-Kâşif*, I/188, no: 821.
- 77 (ö.h.241) *Tehzibu't-Tehzib*, II/58. *Takrib*, I/124.; *el-Kâşif*, I/179, no: 757.
- 78 (ö.h.239) *Takrib*, I/231.; *el-Kâşif*, I/288, no: 1450.
- 79 *Tehzibu't-Tehzib*, III/186. *Takrib*, I/232.; *el-Kâşif*, I/288, no: 1452.
- 80 (ö.h.272) *Takrib*, II/187.; *el-Kâşif*, III/308, no: 6. Bu şahsın diğer adı Muhammed b. Abdilveh-hâb el-Ferrâ'dır. bk., *Takrib*, II/388.
- 81 *Takrib*, II/389.; *el-Kâşif*, III/308, no: 7.
- 82 (159-235) *Tehzibu't-Tehzib*, VI/2-4. *Takrib*, I/445.; *el-Kâşif*, II/124, no: 2981.
- 83 (ö.h.261) *el-Kâşif*, I/391, no: 2095.; *Takrib*, I/322.
- 84 (ö.h.240) *el-Kâşif*, III/83, no: 5158.; *Takrib*, II/195.
- 85 (195-277) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/33.
- 86 (ö.h.248) *el-Kâşif*, III/109, no: 5308.; *Takrib*, II/219.
- 87 (ö.h.245) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/397. *Takrib*, II/200.; *el-Kâşif*, III/88, no: 5189.
- 88 (ö.h.244) *Tehzibu't-Tehzib*, I/132. *Takrib*, I/37.; *el-Kâşif*, I/83, no: 151.
- 89 (ö.h.237) *el-Kâşif*, I/90, no: 190.; *Takrib*, I/41.
- 90 *el-Kâşif*, III/202, no: 5921.
- 91 (160-248), *Tehzibu't-Tehzib*, IX/385, 386. *Takrib*, II/197.; *el-Kâşif*, III/86, no: 5187.
- 92 (ö.h.241), *Tehzibu't-Tehzib*, IX/336. *Takrib*, II/189.; *el-Kâşif*, III/76, no: 4115.
- 93 *el-Kâşif*, III/62, no: 5035.; *Takrib*, II/178.
- 94 (150-242) *el-Kâşif*, I/530, no: 13.; *Takrib*, I/12.

- 95 (ö.h.220) *Tehzibu't-Tehzib*, II/441. *Takrib*, I/187.; *el-Kâşif*, I/242, no: 1164.
96 *el-Kâşif*, III/357, no: 275.
97 (167-257) *Tehzibu't-Tehzib*, V/236. *Takrib*, I/419.; *el-Kâşif*, II/91, no: 777.
98 *el-Kâşif*, I/377. no: 2014.; *Takrib*, II/208.
99 (ö.h.254) *el-Kâşif*, I/380, no: 2030.; *Takrib*, I/313.
100 *el-Kâşif*, III/272, no: 6373.; *Takrib*, II/360.
101 (ö.h.240) *el-Kâşif*, I/80, no: 133.; *Takrib*, I/35.
102 *el-Kâşif*, III/75, no: 5110.; *Takrib*, II/189.
103 *Takrib*, I/18.
104 (ö.h.256) *Tehzibu't-Tehzib*, VIII/228. *Takrib*, II/101.; *el-Kâşif*, II/370, no: 4461.
105 (ö.h.246) *el-Kâşif*, III/17, no: 4774.; *Takrib*, II/143.
106 *Tehzibu't-Tehzib*, I/410. *Takrib*, I/91.; *el-Kâşif*, I/147, no: 529.
107 (ö.h.249) *Tehzibu't-Tehzib*, I/411. *Takrib*, I/91.; *el-Kâşif*, I/147, no: 530.
108 (ö.h.243) *Tehzibu't-Tehzib*, I/205. *Takrib*, I/52.; *el-Kâşif*, I/103, no: 258.
109 (ö.h.256) *Tehzibu't-Tehzib*, VIII/289. *Takrib*, II/112.; *el-Kâşif*, II/384, no: 4547.
110 (ö.h.258) *Tehzibu't-Tehzib*, VIII/288. *Takrib*, II/112.; *el-Kâşif*, II/384, no: 4546.
111 *Tehzibu't-Tehzib*, VIII/252. *Takrib*, II/106.; *el-Kâşif*, II/377, no: 4497.
112 (ö.h.242) *Tehzibu't-Tehzib*, III/168.
113 (166-243) *Tehzibu't-Tehzib*, II/229. *Takrib*, I/158.; *el-Kâşif*, I/213, no: 986.
114 (171-243) *Tehzibu't-Tehzib*, XI/8. *Takrib*, II/312.; *el-Kâşif*, III/214, no: 6012.
115 (ö.h.248) *Tehzibu't-Tehzib*, XVI/13.; *Takrib*, II/312.
116 (ö.h.258) *Takrib*, II/311.; *el-Kâşif*, III/213, no: 6001.
117 (170-253) *Tehzibu't-Tehzib*, XI/6, 7. *Takrib*, II/312.; *el-Kâşif*, III/214, no: 6008.
118 (ö.h.270) *Tehzibu't-Tehzib*, II/301. *Takrib*, I/118.; *el-Kâşif*, I/224, no: 1055.
119 (ö.h.242) *Tehzibu't-Tehzib*, II/302. *Takrib*, I/168.; *el-Kâşif*, I/224, no: 1056.
120 (ö.h.257) *Tehzibu't-Tehzib*, II/293. *Takrib*, I/168.; *el-Kâşif*, I/223, no: 1049.
121 (ö.h.247) *Tehzibu't-Tehzib*, II/274. *Takrib*, I/166.; *el-Kâşif*, I/221, no: 1024.
122 (ö.h.221) *Tehzibu't-Tehzib*, II/277. *Takrib*, I/166.; *el-Kâşif*, I/221, no: 1036.
123 (ö.h.241) *Tehzibu't-Tehzib*, II/272. *Takrib*, I/165.; *el-Kâşif*, I/220, no: 1031.
124 (ö.h.250) *Tehzibu't-Tehzib*, II/316. *Takrib*, I/170.; *el-Kâşif*, I/226, no: 1067.
125 (ö.h.260) *Tehzibu't-Tehzib*, II/318. *Takrib*, I/170.; *el-Kâşif*, I/226, no: 1069.
126 *Tehzibu't-Tehzib*, II/129. *Takrib*, I/137.; *el-Kâşif*, I/191, no: 842.
127 *Takrib*, I/138.; *el-Kâşif*, I/192, no: 847.
128 (ö.h.256) *Tehzibu't-Tehzib*, III/65. *Takrib*, I/207.; *el-Kâşif*, I/262, no: 1292.
129 (ö.h.241) *Tehzibu't-Tehzib*, XI/25.; *el-Kâşif*, III/219, no: 6042.
130 (152-243) *Tehzibu't-Tehzib*, XI/70. *Takrib*, II/321.; *el-Kâşif*, III/226, no: 6088.
131 (ö.h.251) *Tehzibu't-Tehzib*, XI/45. *Takrib*, II/319.; *el-Kâşif*, III/223, no: 6070.
132 (153-245) *Tehzibu't-Tehzib*, XI/51. *Takrib*, II/320.; *el-Kâşif*, III/223, no: 6073.
133 (ö.h.249) *Tehzibu't-Tehzib*, XI/37. *Takrib*, II/318.; *el-Kâşif*, III/221, no: 6061.
134 (ö.h.258) *Takrib*, I/152.; *el-Kâşif*, I/205, no: 936.
135 (ö.h.241) *Takrib*, II/315.
136 (ö.h.244) *Tehzibu't-Tehzib*, III/49. *Takrib*, I/202.; *el-Kâşif*, I/257, no: 1266.
137 *Tehzibu't-Tehzib*, II/332. *Takrib*, I/174.; *el-Kâşif*, I/229, no: 1088.
138 (ö.h.240) *Takrib*, I/178.; *el-Kâşif*, I/233, no: 1113.
139 (ö.h.246) *Takrib*, I/175.; Râvinin ismi, *el-Kâşif* (I/230, no: 1091)'te Hasan b. Huseyn el-Mervezi şeklinde yazılmıştır ve yanlışdır. Bu muhtemelen bir baskı hatasıdır.)
140 (ö.h.247) *Tehzibu't-Tehzib*, II/372. *Takrib*, I/180.; *el-Kâşif*, I/235, no: 1121.
141 *Tehzibu't-Tehzib*, II/340. *Takrib*, I/176.; *el-Kâşif*, I/231, no: 1097.
142 *Tehzibu't-Tehzib*, I/161. *Takrib*, I/42.; *el-Kâşif*, I/92, no: 198.
143 *Tehzibu't-Tehzib*, I/161. *Takrib*, I/42.; *el-Kâşif*, I/92, no: 197.
144 (ö.h.236) *Tehzibu't-Tehzib*, I/166. *Takrib*, I/44.; *el-Kâşif*, I/94, no: 207.
145 *Tehzibu't-Tehzib*, I/164. *Takrib*, I/43.; *el-Kâşif*, I/93, no: 206.
146 (ö.h.249) *Tehzibu't-Tehzib*, I/123. *Takrib*, I/35.; *el-Kâşif*, I/81, no: 139.
147 *el-Kâşif*, II/351, no: 4341.; *Takrib*, II/85.
148 (ö.h.248) *el-Kâşif*, II/366, no: 4437.; *Takrib*, II/98.
149 (ö.h.264) *el-Kâşif*, II/372, no: 4474.; *Takrib*, II/53.
150 (ö.h.257) *Tehzibu't-Tehzib*, I/213. *Takrib*, I/53.; *el-Kâşif*, I/105, no: 269.
151 *Tehzibu't-Tehzib*, I/213. *Takrib*, I/53.; *el-Kâşif*, I/105, no: 270.
152 (ö.h.258) *Tehzibu't-Tehzib*, I/225. *Takrib*, I/56.; *el-Kâşif*, I/108, no: 284.
153 (ö.h.251) *Tehzibu't-Tehzib*, I/249. *Takrib*, I/61.; *el-Kâşif*, I/113, no: 321.
154 (ö.h.244) *Tehzibu't-Tehzib*, I/251. *Takrib*, I/61.; *el-Kâşif*, I/113, no: 323.
155 *el-Kâşif*, I/114, no: 325.; *Takrib*, I/62.
156 *el-Kâşif*, I/124, no: 389.; *Takrib*, I/71.
157 (ö.h.241) *Tehzibu't-Tehzib*, I/285. *Takrib*, I/67.; *el-Kâşif*, I/154, no: 363.
158 (ö.h.255) *Tehzibu't-Tehzib*, I/284. *Takrib*, I/67.; *el-Kâşif*, I/120, no: 361.
159 (ö.h.240) *el-Kâşif*, I/126, no: 399.
160 *el-Kâşif*, I/120, no: 359.
161 *el-Kâşif*, I/121, no: 369.; *Takrib*, I/68.

- 162 *Tehzibu't-Tehzib*, I/288. *Takrib*, I/68.; *el-Kâşif*, I/121, no: 367.
- 163 (ö.h.246) *Tehzibu't-Tehzib*, I/280. *Takrib*, I/66.; *el-Kâşif*, I/119, no: 355.
- 164 (ö.h.232) *el-Kâşif*, I/128, no: 407.; *Takrib*, I/73.
- 165 (ö.h.245) *el-Kâşif*, I/129, no: 414.; *Takrib*, I/75.
- 166 (ö.h.247) *Tehzibu't-Tehzib*, I/286. *Takrib*, I/67.; *el-Kâşif*, I/121, no: 364.
- 167 (ö.h.250) *Tehzibu't-Tehzib*, VII/197. *Takrib*, I/21.; *el-Kâşif*, II/265, no: 3847.
- 168 *Tehzibu't-Tehzib*, VIII/336. *Takrib*, II/120.; *el-Kâşif*, II/393, no: 4596.
- 169 *el-Kâşif*, II/390, no: 4577.; *Takrib*, II/116.
- 170 (ö.h.250) *Tehzibu't-Tehzib*, VIII/423. *Takrib*, II/132.; *el-Kâşif*, III/5, no: 4705.
- 171 (ö.h.239) *Tehzibu't-Tehzib*, XI/64.; *Takrib*, II/232.
- 172 (176-249) *Tehzibu't-Tehzib*, X/61. *Takrib*, II/232.; *el-Kâşif*, III/125, no: 5411.
- 173 (160-250) *Tehzibu't-Tehzib*, X/62. *Takrib*, II/233.; *el-Kâşif*, III/125, no: 5412.
- 174 *Tehzibu't-Tehzib*, X/46. *Takrib*, II/230.; *el-Kâşif*, III/121, no: 5388.
- 175 (ö.h.240) *Tehzibu't-Tehzib*, X/112. *Takrib*, II/243.; *el-Kâşif*, III/137, no: 5486.
- 176 (ö.h.244) *el-Kâşif*, III/121, no: 5385.; *Takrib*, II/229.
- 177 *el-Kâşif*, III/57, no: 5008.; *Takrib*, II/174.
- 178 (ö.h.268) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/243. *Takrib*, II/174.; *el-Kâşif*, III/ 57, no: 5004.
- 179 (ö.h.245) *Takrib*, II/182.
- 180 (ö, h, 241) *el-Kâşif*, III/71, no: 5085.; *Takrib*, II/186.
- 181 *el-Kâşif*, III/59, no: 5019.; *Takrib*, II/176.
- 182 (ö.h.234) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/283. *Takrib*, II/180.; *el-Kâşif*, III/65, no: 5053. Bu râviden el-Buhârî 22 hadis rivâyet etmiştir. Müslim'in yaptığı nakil sayısı ise, 573 tür. İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IX/282.
- 183 *el-Kâşif*, III/60, no: 5025.
- 184 *Tehzibu't-Tehzib*, IX/264. *Takrib*, II/178.; *el-Kâşif*, III/63, no: 5035.
- 185 (ö.h.256) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/284.; *Takrib*, II/181.
- 186 (ö.h.244) *el-Kâşif*, III/72, no: 5091.; *Takrib*, II/186.
- 187 (ö.h.258) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/315, 316. *Takrib*, II/186.; *el-Kâşif*, III/71, no: 5090.
- 188 (ö.h.260) *el-Kâşif*, III/67, no: 5064.
- 189 (ö.h.257) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/347. *Takrib*, II/191.; *el-Kâşif*, III/79, no: 5133.
- 190 (167-252) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/70. *Takrib*, II/147.; *el-Kâşif*, III/23, no: 4808. Müslim bu râviden 460 adet hadis rivâyet etmiştir. *Tehzibu't-Tehzib*, IX/73.
- 191 (ö.h.256) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/88. *Takrib*, II/149.; *el-Kâşif*, III/27, no: 4829.
- 192 (ö.h.244) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/3. *Takrib*, II/140.; *el-Kâşif*, III/18, no: 4759.
- 193 *Tehzibu't-Tehzib*, IX/147. *Takrib*, II/158.; *el-Kâşif*, III/39, no: 4899.
- 194 (ö.h.260) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/149. *Takrib*, II/158.; *el-Kâşif*, III/40, no: 4901.
- 195 (ö.h.240) *Takrib*, II/157.
- 196 *Tehzibu't-Tehzib*, IX/140. *Takrib*, II/157.; *el-Kâşif*, III/37, no: 4887.
- 197 (ö.h.241) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/105. *Takrib*, II/152.; *el-Kâşif*, III/30, no: 4849.
- 198 (ö.h.257) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/112. *Takrib*, II/153.; *el-Kâşif*, III/32, no: 4859.
- 199 (ö.h.248) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/127. *Takrib*, II/156.; *el-Kâşif*, III/35, no: 4879.
- 200 *el-Kâşif*, III/16, no: 4767.; *Takrib*, II/141.
- 201 (ö.h.264) *Takrib*, II/144.
- 202 (ö.h.258) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/56. *Takrib*, II/144.; *el-Kâşif*, III/20, no: 4788.
- 203 *el-Kâşif*, III/21, no: 4792.; *Takrib*, II/145.
- 204 (ö.h.258 veya 260) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/58. *Takrib*, II/145.; *el-Kâşif*, III/20, no: 4790.
- 205 (ö.h.250) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/467. *Takrib*, II/209.; *el-Kâşif*, III/99, no: 5245.
- 206 (ö.h.252) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/485. *Takrib*, II/212.; *el-Kâşif*, III/ 102, no: 5263.
- 207 (ö.h.250) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/483. *Takrib*, II/212.; *el-Kâşif*, III/ 101, no: 5261.
- 208 *el-Kâşif*, III/101, no: 5258.; *Takrib*, II/211.
- 209 (ö.h.240 veya 246) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/460, 61. *Takrib*, II/208.; *el-Kâşif*, III/98, no: 5239.
- 210 (167-252) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/425. *Takrib*, II/204.; *el-Kâşif*, III/93, no: 5215.
- 211 *Tehzibu't-Tehzib*, IX/361. *Takrib*, II/194.; *el-Kâşif*, III/82, no: 5152.
- 212 (ö.h.255) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/362. *Takrib*, II/194.; *el-Kâşif*, III/82, no: 5155.
- 213 *Takrib*, II/194.; *el-Kâşif*, III/82, no: 5153.
- 214 (ö.h.256) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/368. *Takrib*, II/194.; *el-Kâşif*, III/83, no: 5157.
- 215 (ö.h.256) *el-Kâşif*, III/76, no: 5120.; *Takrib*, II/190.
- 216 (ö.h.243) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/165. *Takrib*, II/161.; *el-Kâşif*, III/43, no: 4919. Bu râviden Müslim 161 hadis rivâyet etmiştir. *Tehzibu't-Tehzib*, IX/165.
- 217 (ö.h.227) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/231. *Takrib*, II/171.; *el-Kâşif*, III/54, no: 4984.
- 218 *Tehzibu't-Tehzib*, IX/190. *Takrib*, II/165.; *el-Kâşif*, III/48, no: 4947.
- 219 *Tehzibu't-Tehzib*, IX/86. *Takrib*, II/149.; *el-Kâşif*, III/26, no: 4826.
- 220 (ö.h.248) *el-Kâşif*, III/48, no: 4952.; *Takrib*, II/165.
- 221 (ö.h.260) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/86. *Takrib*, II/149.; *el-Kâşif*, III/27, no: 4827.
- 222 (ö.h.265) *el-Kâşif*, III/50, no: 4961.; *Takrib*, II/167.
- 223 (116-200) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/222. *Takrib*, II/170.; *el-Kâşif*, III/52, no: 4978.
- 224 (ö.h.242) *Tehzibu't-Tehzib*, IX/235. *Takrib*, II/172.; *el-Kâşif*, III/55, no: 4994.
- 225 *el-Kâşif*, III/57, no: 5008.; *Takrib*, II/174.

- 226 *el-Kâşif*, III/75, no: 5110.; *Takrîb*, II/189.
- 227 *Takrîb*, II/198.
- 228 *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX/331. *Takrîb*, II/188.; *el-Kâşif*, III/74, no: 5107.
- 229 (ö.h.250) *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX/503.
- 230 (ö.h.252) *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX/517.
- 231 (ö.h.243) *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX/520. *Takrîb*, II/218.; *el-Kâşif*, III/107, no: 5298.
- 232 (ö.h.258) *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX/515. *Takrîb*, II/217.; *el-Kâşif*, III/107, no: 5294.
- 233 *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX/525. *Takrîb*, II/219.; *el-Kâşif*, III/109, no: 5307.
- 234 (ö.h.250 veya 252) *Takrîb*, II/161, 162. Ebû Abdullah b. Mende onu zayıf görmüştür. Buhârî ise ondan sadece bir hadis (K. Edeb) rivâyet etmiştir. O da Mekki b. İbrahim'e mutabaat içindir. *el-Kâşif*, III/44, no: 4924.
- 235 (ö.h.234) *Tehzîbu't-Tehzîb*, X/56. *Takrîb*, II/231.; *el-Kâşif*, III/123, no: 5403.
- 236 (ö.h.258) *Tehzîbu't-Tehzîb*, X/355. *Takrîb*, II/285.; *el-Kâşif*, III/186, no: 5808.
- 237 (ö.h.240) *Tehzîbu't-Tehzîb*, X/369.; *el-Kâşif*, III/188, no: 5827.
- 238 (ö.h.236) *Tehzîbu't-Tehzîb*, X/162. *Takrîb*, II/252.; *el-Kâşif*, III/146, no: 5560.
- 239 (ö.h.248) *Tehzîbu't-Tehzîb*, X/428. *Takrîb*, II/299.; *el-Kâşif*, III/200, no: 5911.
- 240 (ö.h.250) *Tehzîbu't-Tehzîb*, X/430. *Takrîb*, II/300.; *el-Kâşif*, III/201, no: 5916.
- 241 *Tehzîbu't-Tehzîb*, VII/505. *Takrîb*, II/64.; *el-Kâşif*, II/323, no: 4182.
- 242 (ö.h.262) *Tehzîbu't-Tehzîb*, VII/460. *Takrîb*, II/57.; *el-Kâşif*, II/313, no: 4132.
- 243 (156-239) *Tehzîbu't-Tehzîb*, VII/149. *Takrîb*, II/13, 14.; *el-Kâşif*, II/255, no: 3786. Muslim bu râviden 135 hadis rivâyet etmiştir. *Tehzîbu't-Tehzîb*, VII/149.
- 244 *Tehzîbu't-Tehzîb*, VII/106. *Takrîb*, II/6.; *el-Kâşif*, II/247, no: 3729.
- 245 (174-270) *Tehzîbu't-Tehzîb*, III/245. *Takrîb*, I/245.; *el-Kâşif*, I/304, no: 1547.
- 246 (ö.h.249) *Tehzîbu't-Tehzîb*, III/269. *Takrîb*, I/249.; *el-Kâşif*, I/309, no: 1577.
- 247 (h. 243'te sağ) *Tehzîbu't-Tehzîb*, III/226. *Takrîb*, I/240.; *el-Kâşif*, I/299, 1512.
- 248 (ö.h.258) *Tehzîbu't-Tehzîb*, III/296. *Takrîb*, I/253.; *el-Kâşif*, I/314, no: 1609.
- 249 (ö.h.256 veya 260) *Tehzîbu't-Tehzîb*, III/272. *Takrîb*, I/250.; *el-Kâşif*, I/309, 1581.
- 250 (ö.h.252) *el-Kâşif*, I/372, no: 1975.; *Takrîb*, I/305.
- 251 (ö.h.243) *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV/97. *Takrîb*, I/308.; *el-Kâşif*, I/374, no: 1993.
- 252 *el-Kâşif*, II/23, no: 2379.; *Takrîb*, I/362.
- 253 (ö.h.231) *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV/251. *Takrîb*, I/337.; *el-Kâşif*, I/247, no: 2191.
- 254 (ö.h.247) *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV/146. *Takrîb*, I/316.; *el-Kâşif*, I/384, no: 2054.
- 255 (ö.h.247) *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV/123. *Takrîb*, I/312.; *el-Kâşif*, I/379, no: 2025.
- 256 (ö.h.240) *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV/272. *Takrîb*, I/340.; *el-Kâşif*, I/411, no: 2215.
- 257 (ö.h.235) *el-Kâşif*, II/5, no: 2262.; *Takrîb*, I/347.
- 258 (176-244 veya 169-240) *Tehzîbu't-Tehzîb*, I/514. *Takrîb*, I/113.; *el-Kâşif*, I/168, no: 684.
- 259 (ö.h.250) *Tehzîbu't-Tehzîb*, VII/58. *Takrîb*, I/541.; *el-Kâşif*, II/235, no: 3652.
- 260 (200-264) *Tehzîbu't-Tehzîb*, VII/30. *Takrîb*, I/536.; *el-Kâşif*, II/230, no: 3616.
- 261 (249'da sağ) *Tehzîbu't-Tehzîb*, VII/6. *Takrîb*, I/531.; *el-Kâşif*, II/224, no: 3583.
- 262 (ö.h.250) *Tehzîbu't-Tehzîb*, VII/57. *Takrîb*, I/541.; *el-Kâşif*, II/235, no: 3650.
- 263 (ö.h.250) *Tehzîbu't-Tehzîb*, VII/250.; *Takrîb*, II/28.
- 264 (ö.h.244) *el-Kâşif*, III/232, no: 6130.; *Takrîb*, II/324.
- 265 *Tehzîbu't-Tehzîb*, XI/144.; *el-Kâşif*, III/240, no: 6186.
- 266 *Tehzîbu't-Tehzîb*, XI/206. *Takrîb*, II/347.; *el-Kâşif*, III/2254, no: 6168.
- 267 (ö.h.256 veya 254) *Tehzîbu't-Tehzîb*, XI/264. *Takrîb*, II/355.; *el-Kâşif*, III/265, no: 6332.
- 268 (ö.h.248) *el-Kâşif*, III/252, no: 6253.; *Takrîb*, II/345.
- 269 (175-256) *Tehzîbu't-Tehzîb*, XI/198. *Takrîb*, II/345.; *el-Kâşif*, III/235, no: 6261.
- 270 (ö.h.242) *el-Kâşif*, III/254, no: 6266.; *Takrîb*, II/346.
- 271 (ö.h.252) *Tehzîbu't-Tehzîb*, XI/255. *Takrîb*, II/346.; *el-Kâşif*, III/254, no: 6265.
- 272 *Tehzîbu't-Tehzîb*, XI/280. *Takrîb*, II/358.; *el-Kâşif*, III/268, no: 6355.
- 273 (ö.h.255) *Tehzîbu't-Tehzîb*, XI/255. *Takrîb*, II/353.; *el-Kâşif*, III/263, no: 6317.
- 274 (ö.h.282) *Tehzîbu't-Tehzîb*, XI/257. *Takrîb*, II/354.; *el-Kâşif*, III/263, no: 6318.
- 275 (ö.h.241) *Tehzîbu't-Tehzîb*, XI/383. *Takrîb*, II/375.; *el-Kâşif*, III/290, no: 6495.
- 276 (166-252) *Tehzîbu't-Tehzîb*, XI/381. *Takrîb*, II/374.; *el-Kâşif*, III/290, no: 6493.
- 277 *el-Kâşif*, III/281, no: 6436.; *Takrîb*, II/367.
- 278 (170-264) *Tehzîbu't-Tehzîb*, XI/440. *Takrîb*, II/385.; *el-Kâşif*, III/304, no: 6582.
- 279 (ö.h.245) *Tehzîbu't-Tehzîb*, XI/411. *Takrîb*, II/380.; *el-Kâşif*, III/298, no: 6542.
- 280 (ö.h.253) *el-Kâşif*, III/301, no: 6565.; *Takrîb*, II/383.
- 281 (ö.h.257) *el-Kâşif*, III/235, no: 1736. *Takrîb*, I/271, 72.
- 282 (ö.h.254) *el-Kâşif*, III/235, no: 1729.; *Takrîb*, I/270.
- 283 (ö.h.256) *Tehzîbu't-Tehzîb*, III/312. *Takrîb*, I/257.; *el-Kâşif*, III/318, no: 1629.
- 284 (160-232) *Tehzîbu't-Tehzîb*, III/342. *Takrîb*, I/264.; *el-Kâşif*, III/326, no: 1676.
- 285 (ö.h.247 veya 258) *Tehzîbu't-Tehzîb*, III/347. *Takrîb*, II/264.; *el-Kâşif*, III/327, no: 1681.